



GENEL TÜRK TARİHİ


ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 11, Ocak/January 2024, ss. 39-66.

Geliş Tarihi–Received Date: 15.11.2023 Kabul Tarihi–Accepted Date: 23.12.2023

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME’SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

 10.53718/gttad.1391172

 SEMİHA ALTIER*

ÖZ

Ünlü Fars şairi Firdevsî (ö. 1020) olarak anılan Ebu'l-Kâsım Firdevsî-i Tûsî millî bir destan olan *Şâhnâme*'sini 1022 yılında tamamlayarak farklı rivayetler olsa da Sultan Gazneli Mahmud'a (998-1030) sunar. Eserde İran kahramanlarının başından geçen çeşitli olayların yanında aşk hikâyeleri de yer alır.

Şâhnâme'nin metin akışına göre Zâl ve Rudâbe ilk aşk hikayesini oluşturur. Zâl ile Rudâbe'nin öyküsü Zâl'in bir gün ülkesinde gezintiye çıkarak, Kâbil'e gelmesi ve buranın Mihrâb adındaki yöneticinin misafiri olmasıyla başlar. Mihrâb, Zâl'in geldiğini öğrenince meclis kurulur ve burada Mihrâb'ın kızı Rudâbe'den söz edilir ve övülür. Zâl bu sözlerden çok etkilenir ve henüz görmediği bu güzel kıza âşık olur. Meclis bitince Mihrâb, eşi Sînduht ve kızı Rudâbe'nin yanına gelir ve o da Zâl'i över.

Rudâbe babasının sözlerinden sonra Zâl'i görmek için büyük bir heves duyar. Cariyelerini yardımıyla bir buluşma ayarlanır. Zâl Rudâbe'yi görmek için köşküne gitmek ister Rudâbe, sevgilisini beklemek için dama çıkar. Atının üzerinde Zâl'i görünce onu karşılar. Güneş batıp, birbirlerini göremeyince Zâl bir araya gelmek için Rudâbe'den çare ister. Bunun üzerine gece gibi kara saçlarını çözer ve sevgilisinin tırmanması için köşkün damından aşağıya sarkıtır. Saçlarının ucundan tutup beline bağlamasını söyler. Bu sözler karşısında şaşırın Zâl, sevgilisinin saçlarına tırmanmaya kıyamaz ve onları okşayıp, öper. Kölesinden bir kement alır ve fırlatır. Kemendin halkası, köşkün çatısının ucuna geçince yukarıya tırmanır. İki sevgili gece eğlenirler ve gün ağarmaya başladığında Zâl kemendini atar ve köşkten aşağıya iner.

Şâhnâme'de Zâl ve Rudâbe'nin bu aşk hikayesi ilgi çekmiş; eserin bilinen resimli ilk nüshalarından itibaren tasvirleri yapılacak konular arasına girmiştir. Bu çalışma kapsamında da günümüzde çeşitli müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda bulunan *Şâhnâme*'lerin farklı kültür ortamlarında üretilmiş, ulaşılabilen ve içinden seçilen resimli nüshalarında Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi, Rudâbe'nin Zâl'e tırmanması için saçını sarkıtması, Zâl'in Rudâbe'nin saçlarına tırmanmaya kıyamayarak okşaması, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak için ipi kement yaparak atması ve Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnelerinin yüzyıllar içinde hem değişmeden devamlılığın sağlanması aynı zamanda da biçimsel ve ikonografik değişimleri değerlendirilmiştir.

Bu sahnelerin İslam resim sanatında bilinen ilk örneğinin yapıldığı İlhanlı döneminden (1256-1336) günümüze kadarki süreçte, kronolojik olarak tasvir edilme biçimleri/kalıpları özgün ve geleneksel yanları, konunun nasıl yorumlanarak resimlendiği, metnin veya başka olası kaynakların resimlere yansıma biçimi, başka bir deyişle metin-resim ilişkisi ve ilişkisizliği tespit edilerek farklı yorumların kaynakları, ikonografik açıdan özgün veya geleneğin devamlılığı konuları tartışılmıştır.



* Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, E-Posta: semihaaltier@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8598-9185.

Bu konu, 14. yüzyıldan itibaren Tebriz, Herat, Şiraz, Kahire, Kazvin, İsfahan, Yezd, Kaşmir ve İstanbul gibi farklı nakkaşhanelerde üretilmiş elyazmalarında genellikle bir kalıp çerçevesinde, metne bağlı kalınarak resimlenmiştir. Bu kalıp yüzyıllar sonra bile unutulmadan kullanılmaya devam etse de 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Timurlu dönemiyle birlikte bazı elyazmalarında bu sahnelerin prototipinden farklılaştığı, Safevî ve Babür nakkaşhanelerinde metinden ayrışan yorumlamalara gidildiği görülür.

Osmanlı nakkaşları bu sahneyi başka bir bağlamda tarihi konulu Ârifî'nin *Osmannâme*'sinde kendi oluşturdukları ikonografi çerçevesinde Aydos Kalesi'nin fethi sahnesine uyarlamıştır. Bu sahnede metinde anlatılan resimleme kalıbının değişim ve farklı yorumlamalara açılmasının sebepleri arasında dönemin sosyal koşulları, olası sözel kaynaklar, nakkaşhane sayıları, nakkaş yorumlamalarının etkilediği ayrıca yerel özellikler eklendiği görülür. Günümüz ressamı ise konuyu popüler kültürün imgeleriyle seyircisine sunmaktadır. Bu yorumlamalar yüzyıllar içinde çeşitlendirilmiş ve zengin tasarımlar oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Sanatı, Minyatür, Firdevsî, Şâhnâme, Zâl ve Rudâbe, İkonografi.

ICONOGRAPHIC INTERPRETATIONS IN ISLAMIC BOOK ILLUSTRATION: THE STORIES OF ZÂL AND RUDÂBE IN FIRDEVSÎ'S SHAHNAMA

ABSTRACT

The renowned Persian poet, Abu'l-Qasim Ferdowsi-i Tusî, also known as Firdevsî (d. 1020), completed his epic national masterpiece, the Shahnameh in 1022. Although there are different accounts, he is said to have presented his work to Sultan Mahmud of Ghazni (998-1030). Within the Shahnameh, alongside various events involving Iranian heroes, there are also love stories.

According to the flow of Shahnameh's narrative, Zâl and Rudâbe constitute the first love story. The tale of Zâl and Rudâbe begins with Zâl taking a journey to Kabul, where he becomes a guest of the ruler named Mihrab. Upon learning of Zâl's arrival, a gathering is organized, during which Mihrab's daughter, Rudâbe, is mentioned and praised. Zâl is deeply affected by these words and falls in love with this beautiful girl whom he has not yet seen. When the gathering concludes, Mihrab, along with his wife Sinduht, goes to visit their daughter Rudâbe, and he also praises Zâl. After her father's words, Rudâbe eagerly desires to see Zâl. With the help of her handmaidens, a secret meeting is arranged. Zâl, wishing to see Rudâbe, heads towards her palace. Rudâbe, to await her lover, goes up to the rooftop. When Zâl arrives on his horse, Rudâbe greets him. As the sun sets and they can no longer see each other, Zâl requests a solution to come together. In response, Rudâbe releases her black hair and lets it dangle down from the rooftop for her lover to climb. She instructs him to hold onto the end of her hair and tie it around his waist. Overwhelmed by her words, Zâl cannot bring himself to climb her hair with the fear of hurting and instead caresses and kisses it. He retrieves a rope from his servant and throws it. When the loop of the rope reaches the edge of the rooftop, he ascends upwards. The two lovers enjoy their night together, and as the day begins to break, Zâl throws his rope and descends from the palace.

The love story of Zâl and Rudâbe in the Shahnameh garnered significant attention, becoming a subject of illustration in the earliest known illustrated copies of the work. In the present study, various Shahnameh manuscripts found in museums, libraries, and private collections from diverse cultural backgrounds, which are accessible, have been selected and examined. The scenes depicting Zâl's arrival at Rudâbe's palace, Rudâbe letting down her hair for Zâl to climb, Zâl's reluctance to climb Rudâbe's hair and instead caressing it, Zâl making a rope out of the cord to ascend to Rudâbe's palace, and Rudâbe climbing to the palace have been analyzed over the centuries, both in terms of their continuity and formal/iconographic changes.

From the Ilkhanids (1256-1336), when the first known examples of these scenes were made in Islamic painting, to the present day, the way these scenes are depicted chronologically/patterns, their original and traditional aspects, how the subject is interpreted and illustrated, the way the text or other possible sources are reflected in the paintings, in other words, text-illustration (non)relationship was determined and the sources of different interpretations, iconographic originality or continuity of tradition are discussed within the scope of this study.

This subject has been illustrated in manuscripts produced in different naqqâsh-khânas such as Tabriz, Herat, Shiraz, Cairo, Qazvin, Isfahan, Yazd, Kashmir and Istanbul since the 14th century, generally within the framework of a pattern, adhering to the text. Although this pattern continued to be used without being forgotten even centuries later, from the second half of the 15th century onwards, with the Timurid period, these scenes differed from the prototype in some manuscripts, and interpretations diverging from the text were made in the Safavid and Mughal naqqâsh-khânas.

In Arifi's *Osmannname*, which is about the history of this scene in another context, Ottoman miniaturists adapted it to the scene of the conquest of Aydos Castle within the framework of the iconography they created. In

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOĞRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME’SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

this scene, differences in illustration patterns and interpretations can be seen as the social conditions of the period, possible verbal sources, the number of miniaturists affected the interpretations of miniaturists, and local features were added accordingly. Today's painters present the subject to their audience with images of popular culture. These interpretations have diversified, giving rise to rich and varied designs.

Keywords: Turkish-Islamic Art, Miniature, Firdousî, Shahnameh, Zâl and Rudâbe, Iconography.

GİRİŞ

Ünlü Fars şairi Firdevsî olarak anılan Ebu'l- Kâsım Firdevsî-i Tûsî'nin İran kahramanlarının başından geçen çeşitli olayların yanında aşk hikâyelerine de yer verdiği *Şâhnâme*'deki öykülerden biri de Zâl ve Rudâbe'ye aittir. *Şâhnâme*'nin metin akışına göre Zâl ve Rudâbe, ilk aşk hikâyesini oluşturur. Okuyucuların yüzyıllar boyunca dikkatini çeken bu iki sevgilinin ilginç hikâyelerinden bazı kesitlerin tasvirleri, neredeyse tüm nakkaşhanelerde üretilmiş *Şâhnâme* nüshalarında yer almıştır.¹

Bu çalışma kapsamında da günümüzde çeşitli müze, kütüphane ve özel koleksiyonlarda bulunan *Şâhnâme*'lerin farklı kültür ortamlarında üretilmiş, ulaşılabilen ve içinden seçilen resimli nüshalarında Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi ve iki sevgilinin konuşması, Rudâbe'nin Zâl'e tırmanması için saçını sarkıtması, Zâl'in Rudâbe'nin saçlarına tırmanmaya kıyamayarak okşaması ve öpmesi, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak için ipi kement yaparak atması ve Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnelerinin yüzyıllar içinde hem değişmeden devam etmesi aynı zamanda biçimsel ve ikonografik değişimleri değerlendirilmiştir.

Bu sahnelerin İslam resim sanatında bilinen ilk örneğinin yapıldığı İlhanlılardan (1256-1336) günümüze kadarki süreçte, kronolojik olarak tasvir edilme biçimleri/kalıpları özgün ve geleneksel yanları, konunun nasıl yorumlanarak resimlendiği, metnin veya başka olası kaynakların resimlerin tasarımına yansıma biçimi, başka bir deyişle metin-resim ilişkisi ve ilişkisizliği tespit edilerek farklı yorumların kaynakları tartışılmıştır.

Bu değişimlerin sebepleri önce sahnelerin yer aldığı metinlerden yola çıkılarak, ardından dönemin sosyo-kültürel ortamı, nakkaşhanelerin sayısı ve buldukları merkezler, nakkaşların yorumlama özgürlükleri ve sınırlılıkları bağlamında tartışılmıştır.

1. Firdevsî *Şâhnâme*'si ve Zâl ile Rudâbe'nin Hikâyesi

Firdevsî'nin 1022 yılında tamamlayarak² farklı rivayetler olsa da Sultan Gazneli Mahmud'a sunduğu Fars edebiyatının önemli eserlerinden millî bir destan olan *Şâhnâme*'sini kendinden önceki çeşitli kitapların yanı sıra sözlü kaynaklardan da yararlanarak yazdığı bilinir.³

Şâhnâme'de İran kahramanlarının başından geçen çeşitli olayların yanında aşk hikâyeleri de yer alır. Eser, her ne kadar içeriğinde bazı aşk hikâyeleri barındırsa da ilk insan olarak Keyümers ile başlayarak, 7. yüzyıldaki Arap fethinin bir sonucu olan Sasani hanedanının yıkılışına kadarki süreci ele aldığından, başka bir deyişle İran'ın İslamiyet öncesi tarihini anlatması bakımından ulusal bir destan olarak kabul edilir.⁴

Bu kitap, içerdiği hikâyelerdeki evrensel kavramlarla İran'ın yanı sıra çevresindeki kültürleri de etkileyerek günümüze kadar popülerliğini korumuştur.⁵

¹ Şark klasiklerine ait çeşitli kitapların içinde bir bölümü veya tek bir kitabın konusunu oluşturan Leyla ile Mecnûn, Hüsrev ile Şirin, Yûsuf ve Züleyhâ, Humây ve Humâyûn, Varka ile Gülşâh, Bîjen ile Menije, Rüstem ile Tahmine, Sohrâb ile Gordâferid, Keykâvûs ile Sûdâbe, Siyâvûş ile Ferngis, Erdeşir-i Bâbekân ile Gulnâr, Şâpûr ile Mâlike, Behrâm-ı Gür ve yedi prenses, Celâl ve Cemâl gibi daha bir çok çiftin aşk hikâyeleri sevilmiş; çokça okunmuş ve çeşitli kültür çevrelerinde üretilen resimli elyazmalarındaki bazı sahnelerin konusunu oluşturmuştur.

² Ateş, Firdevsî'nin *Şâhnâme* nüshalarında geçen bazı ifadelerini bir arada tartışarak *Şâhnâme*'nin 1021-1022 yılında tamamlandığını söyler. Bu tartışma için bkz. Ahmed Ateş, "Şah-Nâme'nin Yazılı Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 18/70, Ankara 1954, s. 160-163; Arberry ve Meisami ise, eserin tamamlanma tarihini yaklaşık 1010 olarak verir. Arthur John Arberry, *Classical Persian Literature*, George Allen and Unwin, London 1958, s. 43; Julie Scott Meisami, "Chapter 1: History as Literature", *A history of Persian literature*, C. 10; *Persian Historiography*, Ed. James, I. B. Tauris & Co Ltd., New York 2012, s. 9.

³ Paul Horn, *Geschichte der Persischen Litteratur*, C. F. Arne Längs Verlag, Leipzig, 1901, s. 85; Mehmet Kanar, "Firdevsî" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, s. 126; Mehmet Kanar, "Şâhnâme" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 289; Theodore Nöldeke, *Das Iranische Nationalepos Vereinigung Wissenschaftlicher*, de Gruyter, Berlin und Leipzig 1920, s. 41-43; Hellmut Ritter, "Firdevsî" *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1964, s. 647-648.

⁴ Firdevsî, *Şâhnâme*, çev. Necati Lugal, Kenan Akyüz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1949, s. XIII; Julia Rubanovich, "Orality in Medieval Persian Literature", *Medieval Oral Literature*, Ed. Karl Reichl, Walter de Gruyter, Berlin & New York, 2012, s. 653; Jan Rypka, *History of Persian Literature up to the Beginning of the 20th Century*, *History of Iranian Literature*, Ed. Jahn Karl, D. Reidel Publishing Company, Dordrecht 1968, s. 155.

⁵ Edward Granville Browne, *A Literary History of Persia*, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 1956, s. 144.

1.1. *Şâhnâme*'de Zâl ile Rudâbe

Rudâbe *Şâhnâme*'de ilginç kadın karakterlerden biridir. İsmi “nehir suyundan olan kadın” anlamındadır. İranlı olmayan babası Mihrâb da dünyayı koruyan şeytani bir ejderha olan Dahhâk'ın soyundan gelir. Dolayısıyla Rûdâbe şeytani dünyaya aittir ve “şeytanların doğurduğu” (dîv-zâd), “cadı” (jâdû-zan) olarak anılır. Ancak aynı zamanda *Şâhnâme*'de bir peri gibi güzel kadın olarak tanımlanır. Perilerin su kenarlarında yaşadıklarına inanılması da Rudâbe'nin su ile olan bağlantısını ve olağanüstü güzelliğini vurgular.⁶ *Şâhnâme*'de hem iç hem dış güzelliği, bilgeliği, bağlılığı, cesareti, namusu, ahlaki değerleri ve erdemleriyle vurgulan eden Sinduht, Tahmîne, Ferengîs Menîje ve Şîrin gibi karakterler vardır. Rudâbe de bu özelliklerin yanı sıra Zâl'in karısı ve *Şâhnâme*'nin en itibarlı kahramanlarından Rüstem'in annesidir.⁷

Rûdâbe'nin sevgilisi Zâl ise Dastân Zar, Zâl-e Zar olarak da bilinir ve albino olduğundan ismi “ihtiyar” ve “aksakallı” anlamlarına gelir ve İranlı büyük kahramanlardan Sâm'ın oğludur.⁸ Sâm, çok istediği halde albino doğduğu için Zâl'e ısınmaz ve onu Elburz Dağı'na bırakır. Efsanevi kuş Sîmurg çocuğu bulur ve yuvasına götürerek yavrularıyla birlikte besler. Yıllar sonra pişman olan Sâm, Sîmurg'u bulup, oğlunu alır. Sîmurg Zâl'e tüylerinden bir tane verir ve sıkıştığında bunu yakmasını ve kendisinin yardımına geleceğini söyler.⁹

1.2. *Şâhnâme*'de Zâl ile Rûdâbe'nin Öyküsü

Şâhnâme'de Zâl ile Rûdâbe'nin öyküsü ise şöyle başlar. Zâl bir gün tülkesinde gezintiye çıkar. Hindistan ve ardından Kâbil'e gelir. Burada Arap Dahhâk'ın soyundan Mihrâb adında bir yönetici vardır. Her yıl Sâm'a vergi veren Mihrâb, Sâm oğlu Zâl'in geldiğini öğrenince onu karşılar; meclis kurulur ve kendisine ikramlarda bulunur. Mecliste, Mihrâb'ın önemli adamlardan biri Mihrâb'ın kızı Rûdâbe'den söz ederek, övgüler yağdırır. Zâl bu sözlerden çok etkilenir ve henüz görmediği bu güzel kıza âşık olur. Meclis bitince Mihrâb, eşi Sinduht ve kızı Rûdâbe'nin yanına gelir; anne-kızın Zâl'le ilgili sorularını Zâl'e övgüler yağdırarak cevaplar. Rûdâbe babasının sözlerinden sonra Zâl'i görmek için büyük bir heves duyar. Ardından bu düşüncelerini cariyeleriyle paylaşır. Cariyeler önce Rûdâbe'yi onaylamazlarsa da sonra ona hak verir ve iki sevgilinin buluşmaları için yardımcı olacaklarını söylerler. Cariyeler bu konuşmadan sonra Zâl'in karargâhının olduğu nehrin kıyısına giderler. Zâl cariyeleri görür ve Mihrâb'ın soyundan olduklarını öğrenince çok sevinir. Cariyelerden Rûdâbe hakkında bilgi ister ve Rûdâbe'ye yakın olmanın çaresini sorar. Bu konuşmadan sonra cariyeler köşke geri dönerler ve Rûdâbe'ye konuşmaları anlatırlar. Ardından Zâl Rudâbe'yi görmek için köşküne gelmek ister. Kara gözlü ve gül yanaklı Rûdâbe, bir dolunay gibi sevgilisini beklemek için köşkün damına çıkar. Atının üzerinde Zâl'i görünce onu karşılar. Güneş batıp, hava kararınca Zâl Rudâbe'den bir araya gelmek için çare ister. Bunun üzerine gece gibi kara saçlarını çözer ve yeryüzünde hiç kimsenin görmediği, miskten bir kement yaparak sevgilisinin tırmanması için köşkün damından aşağıya sarkıtır. Saçlarının ucundan tutup beline bağlamasını söyler. Bu sözler karşısında şaşırın Zâl, sevgilisinin saçlarına tırmanmaya kıyamaz ve onları okşayıp, öper. Kölesinden bir kement alır ve fırlatır. Kemendin halkası, köşkün çatısının ucuna geçince yukarıya tırmanır. Rûdâbe, Zâl'e yaklaşır ve saygıyla eğilir. İki sevgili el ele aşağıya iner ve meclise varırlar. Zâl, ay yüzlü Rûdâbe'nin yanına oturur; bir yandan şarap yudumlarken bir yandan da sevgilisini öpüp koklayarak, eşi olmasını ister. Gün ağarmaya başladığında Zâl kemendini atar ve köşkten aşağıya iner.¹⁰

Zâl sarayına döndükten sonra güvendiği adamlarını yanına çağırır ve Mihrâb'la Sinduht'un kızına âşık olduğunu anlatır. Görüşmenin sonunda babası Sâm'a mektup yazarak da durumu bildirir. Bu arada Rûdâbe'nin annesi Sinduht, Rûdâbe ve Zâl'i birbirinden haberdar eden cariyeyi yakalar; iki sevgilinin aşkını öğrenir ve kocası

⁶ Saadi Nejad Many, “Sûdâbeh and Rûdâbeh”, *Iran & The Caucasus*, 20/2, 2016, s. 212.

⁷ Olga M. Davidson, *Poet and Hero in the Persian Book of Kings*, Cornell University Press, Ithaca & New York 1994, s. 11-12; Roghaye Habibi, Abdollah, Toloei-Azar, “Women's Rebellion in Ferdowsi's Shahnameh”, *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18/7, 2021, s. 3126; Soheila Loveimi, “Fateful Women in Ferdowsi Shahnameh”, *English Language Teaching*, 9/5, 2016, s. 47; Leila Erfaniyan, Qonsulî, Reza, Varzeshi, “Roodabeh and Soodabeh: White and Black Women in Shahnameh”, *Jordan Journal of Modern Languages and Literature*, 10/3, 2018, s. 215; Elahe Rahmanian, Reza Ashrafzadeh, “Women in Shahnameh: An Overview on Mythical, Lyrical and Social Aspects”, *Humanidades*, 10/1, 2020, s. 64; Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2008, s. 587.

⁸ A. Shapur Shahbazi, Cristoforetti, Simone, “Zâl”, *Encyclopaedia Iranica*. Updated July 20, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/zal>, online Erişim tarihi: 27.09.2023; sa. 10:50; İskender, Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul 2002, s. 501; Yıldırım, *age*, s. 73.

⁹ Firdevsî, *age*, s. 285-302; Yıldırım, *age*, s. 735.

¹⁰ Firdevsî, *age*, s. 224-251; Feridun Hüseyini, *Zâl ile Rudâbe. Firdevsî'nin Şehname'sinden Zâl oğlu Rüstem'in Destanları*, çev. Ömer Faruk Yekdeş, Avesta, İstanbul 2005, s. 38-61; Ğalâl Hâliqî Muţlaq, *Die Frauen im Schahname: Ihre Geschichte und Stellung unter Gleichzeitiger Berücksichtigung vor- und Nachislamischer Quellen*, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1971, s. 31-40; Basil William Robinson, *Persian Book of Kings an Epitome of the Shahname of Firdawsî*, Routledge Taylor & Francis Croup, London and New York 2002, s. 18-19; Friedrich Spiegel, *Erânische Alterthumskunde. Bd. 1, Geographie, Ethnographie und älteste Geschichte*, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig 1871, s. 567-571; Arthur George Warner, Edmond Warner, *The Shahname of Firdausi Vol 1*, Kegan Paul Trench Trubner and Company Limited, London 1905, s. 256-288; Serpil Yıldırım, *Şahnâme'de Aşk Hikâyeleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012, s. 12-37.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSİ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

Mihrâb'a da söylediğinde Mihrâb farklı soylardan olmalarını öne sürerek bu evliliğin olamayacağını anlatır. Aynı zamanda İran hükümdarı Minûçihr de kötü olarak tanınan Dahhâk'ın soyundan gelen biriyle yapılacak bu evliliğe şiddetle karşı çıkar. Ebeveynlerin ve dönemin hükümdarı Minûçihr'in muhalefeti uzun süren tartışmalara ve toplantılara, rica mektuplarına, hediye alışverişlerine yol açar. Ardından, Zâl'in bilgeliği ve fiziksel becerisi test edilir ve saray astrologları tarafından bazı kehanetler yapılır. Ancak bunlara rağmen iki sevgili sonunda bir araya gelir ve ihtişamlı bir düğünle evlenirler.¹¹Bu beraberlikten ünlü İran kahramanı Rüstem doğar.¹²

Şâhnâme'nin en güzel ve lirik anlatılarından biri olarak kabul edilen bu hikâye¹³ Alman edebiyatında Grimm Kardeşler olarak bilinen Jacob Grimm (1785-1863) ve Wilhelm Grimm (1786-1859)'in yazmış oldukları Rapunzel'in hikâyesi ile benzetilmektedir.¹⁴ Bu hikâye bir büyücünün, anne-babasından aldığı Rapunzel'i kuleye kapatması, bir prensin oradan geçerken şarkı söyleyen Rapunzel'in sesini duyması ve yanına gelebilmek için Rapunzel'in saçlarına tırmanması ile ilgilidir.¹⁵

2. Farklı Dönem ve Nakkaşanelerde Firdevsî Şâhnâme'lerinde Zâl ve Rudâbe Tasvirleri

Yüzyıllar içinde çeşitli kültür çevrelerinde hazırlanan *Şâhnâme*'lerde Zâl ve Rudâbe'ye ilişkin resimlenen sahneler arasında Sam'a Zâl'in doğumunun haber verilmesi, Simurg'un albino Zâl'i Elburz dağına götürmesi, Simurg'un Zâl'i Sam'a Getirmesi, Mihrâb'ın Kabil'de Zâl'i sarayında ağırlaması, Mihrâb'ın Zâl'i Rûdâbe ve eşi Sinduht'a övmesi, Rûdâbe'nin cariyelerininin Zâl'i görmeye nehir kıyısına gitmeleri ve Zâl'i kuşlara ok atarken görmesi, Rudâbe'nin cariyelerininin köşke dönmeleri, Zâl'in Rudâbe'nin köşkünün önüne gelmesi ve konuşmaları, Rudâbe'nin Zâl'e tırmanması için saçını sarkıtması, Zâl'in Rudâbe'nin saçlarına kıyamayarak okşaması, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak için ipi kement yaparak atması, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması, Zâl ve Rudâbe'nin eğlence meclisi, Zâl'in Rûdâbe ile ilgili münecimlere danışması, Zâl'in bir mektupla Sâm'a olayları bildirmesi, Rûdâbe'nin annesi Sinduht'un Rûdâbe'nin cariyelerine verdiği mücevherleri görmesi ve Zâl'e olan aşkı öğrenmesi, Mihrâb'ın Zâl ile Rûdâbe arasındaki aşkı öğrenmesiyle öfkesini karısı Sinduht'a anlatması, Sinduht'un Sam'a hediyelerle gitmesi, Sam ve Sinduht'un anlaşma imzalamaları, Zâl ile Rudâbe'nin düğünü, Rüstem'in doğumu gibi sahneler sayılabilir. Bu sahnelerden biri veya birkaçı İslam kültüründe hazırlanan, birçok *Şâhnâme* nüshasında resimlenmiştir.

Bu çalışmada Zâl'in Rudâbe'nin köşkünün önüne gelmesi ve konuşmaları, Rudâbe'nin Zâl'e tırmanması için saçını sarkıtması, Zâl'in Rudâbe'nin saçlarına kıyamayarak okşaması, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak için ipi kement yaparak atması, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahneleri seçilerek, yüzyıllar içindeki ikonografik özellikleri değerlendirilmiştir. Çeşitli kültür çevrelerinde hazırlanmış, ulaşılabildiklerimizden seçtiğimiz resimlerin birçoğunda söz konusu sahneler, genellikle metinde anlatıldığı gibi tasvir edilmiştir. Bu sahneler kısmen tam sayfadır ve bazen sahne içine metinden birkaç satır girmiştir. Sayfanın 1/3'lük kısmını kaplayan resimler genellikle erken dönem örnekleridir. Genel olarak bu resimlerde Rudâbe resminin solunda ve köşkünün penceresinden yarı beline kadar görülür. Yanında cariyelerinden biri veya birkaçı yer alır. Metinde anlatıldığı gibi albino olarak tasvir edilen Zâl köşkün önüne geldiğinde Rudâbe ile konuşur. Rudâbe konuşmadan sonra Zâl'in tırmanması için uzun saçlarını ikiye ayırmış olarak köşkten aşağı sarkıtmıştır. Zâl ise sevgilisinin saçlarına kıyamaz, onları okşar şekildedir. Sonraki sahnede Zâl'in bir ipi kement yaparak köşkün çatısını dolaşan siperliklerden birine geçirip tırmanmaya başlaması yer alır.

Bu genel kalıbın dışında köşkün sahnedeki yeri, kat sayısı, süslemeleri Rudâbe'nin cariyelerinin yanı sıra Zâl'e eşlik eden adamlarının sayısında farklılıklar göze çarpar. Ayrıca Zâl bazı sahnelerde Rudâbe'nin saçlarına tutunarak tırmanırken değil, saçlarını yanağına sürerek, okşarken veya elindeki ipi kement yaparken de tasvir edilir. En sık rastlanan sahne ise Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmasıdır. Rudâbe'nin köşkü genellikle sahnenin soluna yerleştirilse de sahnenin sağında yer aldığı örnekler de vardır. Bazı tasvirlerde Zâl'in Rudâbe'nin saçlarına tutunarak bazı örneklerde ise Rudâbe'nin sarkıttığı ipe tutunarak tırmandığı görülür.

¹¹ Firuza Melville, "Women in the Romances of the Shahnama", *Love and Devotion: from Persia and Beyond*, Ed. Susan. Scollay, Macmillan Art Publishing and Oxford Bodleian Library, Melbourne 2012, s. 53.

¹² Olga M. Davidson, *Poet and Hero in the Persian Book of Kings*, Cornell University Press, Ithaca & New York 1994, s. 77; Firdevsî, *age*, s. 251-328; Kurt Heinrich Hansen, *Das Iranische Königsbuch, Aufbau und Gestalt des Schahname von Firdosi*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz 1954, s. 16, 33, 45; Spiegel, *age*, 1871, p. 567-571; Warner, Warner, *age*, 1905, s. 270-322; Yıldırım, *age*, s. 587.

¹³ Nahid Jafari, "The Investigation and Analysis on Character four Effective Female in Firdausi's Shahnameh of Iran", *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 4/5, 2014, s. 11.

¹⁴ Dick Davis, "Women in Shahnameh", *Women and Medieval Epic: Gender, Genre and the Limits of Epic Masculinity*, Ed. Sara S. Poor, Jana K. Schulman, Palgrave Macmillan, London 2007, s. 70.

¹⁵ Brothers Grimm, *The Fairy Tales of the Brothers Grimm*, çev. M. E. Lucas, Doubleday Page, New York 1909, s. 80-83.

2. 1. Nakkaşaneler ve Yorumlamalar

Zâl ve Rudâbe sahnesinin en erken tarihli tasvirine İlhanlı döneminde Tebriz nakkaşhanesine ait bir *Şâhnâme* nüshasında karşılaşılır (Res. 1).¹⁶ Bu eser, Tebriz’de hazırlanan Demotte *Şâhnâmesi* olarak da bilinen Büyük Moğol *Şâhnâme*’sidir. Tarihlendirilmesi tartışmalı olan yazmanın 1317-1335 yılları arasında yapıldığı genel bir kanıdır.¹⁷ Yazmanın tek sayfa resminde sağ üstte hikâyeye ait altı sıra metin yer alır. Rudâbe solda tek katlı köşkünde yanında cariyesi ile birlikte pencereye çıkmış ve ikiye ayırdığı saçlarını tutarak Zâl’e doğru uzatmıştır. Resmin sağında metinde anlatıldığı gibi albino görünümlü Zâl ise ipe tutunarak, sevgilisinin yanına tırmanır halde resmedilmiştir. Zâl’in arkasında yer alan ağacın gövdesi, kovukları, kabukları ile tipik İlhanlı özelliğini yansıtır.¹⁸

Yine İlhanlı dönemine, 14. yüzyılın başlarına ait olduğu ve Tebriz nakkaşhanesinde yapıldığı söylenen, günümüzde dağınık durumda bir *Şâhnâme*’nin (Washington, The Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, F1929.32) sayfalarından birinde Zâl’in Rudâbe’nin köşkünün önüne gelmesi ve Rudâbe’nin saçlarını sarkıtması sahnesi yer alır (Res. 2a-b).¹⁹ Bu sahnede Zâl silahlarıyla sevgilisinin köşkünün önüne gelmiş ve iki sevgilinin konuştukları an resimlenmiştir. Rudâbe eliyle ikiye ayırdığı saçını sevgilisine doğru uzatmıştır. Zâl henüz köşke tırmanmaya başlamamıştır. Resim alanının dar olmasıyla da alakalı olarak sahnede az resim ögesi kullanılmıştır. Resimde mekân ve figür oranları dikkate alınmamıştır. Basit, şematik şekilde çizilmiş köşk, bir kale burcu gibi görünmekte yukarı doğru daralarak çatı kısmında genişlemektedir.

Yaklaşık aynı tarihlerde, İlhanlılar gibi Moğol soylu bir hanedanlık olan İncülular’ın (1303-1357) Şiraz’daki elyazmalarında da *Şâhnâme*’lerin üretildiği anlaşılır. 1341 tarihli Şiraz’da hazırlanmış bir İncü dönemi *Şâhnâme*’sinde (Boston, Museum of Fine Arts, env. no. 20.1840) Zâl’in Rudâbe’nin köşküne gelmesi sahnesi karşımıza çıkar (Res. 3a-b).²⁰ Sayfanın üst yarısında metne basamaklı bir şekilde giren resim alanının solunda köşkünün terasında cariyesiyle birlikte Rudâbe yer alır. Zâl resmin sağında köşkün önünde ellerini sevgilisine doğru uzatmış ve bu kez atının üzerinde tasvir edilmiştir.

Bu kompozisyon şemasının daha sonraki dönemlerde yazılıp, resimlenen *Şâhnâme*’lerdeki diğer çiftlerin örneğin Ardaşir’in Gülnar’ın veya Hüsrev’in Şirin’in köşküne gelmesi sahnelerine prototip oluşturduğu düşünülebilir. Bu kalıp *Şâhnâme* dışında Hâcû-yi Kirmânî, Nizamî ve Dehlevî’nin *Hamselerinde* Hüsrev ve Şirin’in yanı sıra Hümâyûn’un Hümây’ın köşkü önüne gelmesi sahnelerine de kaynaklık etmiş olabilir. Sözelimi, örnekleri çok sayıda olmakla birlikte erken tarihli bir örnek olarak, 1330 yılında yine İncülular döneminde Ali el-Hüseyn-i Behmenî tarafından istinsah edilen yapılan bir *Şâhnâme* nüshasındaki (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1479)²¹ Hüsrev’in Şirin’in köşküne gelmesi sahnesinin (Res. 4) daha erken tarihli bir İlhanlı

¹⁶ Hillenbrand *Şâhnâme*’nin günümüze ulaşan ilk resimli nüshalarının bu döneme denk gelmesini Fars kültürünün Moğol baskısından sonra yeniden canlandırılmak istenmesi, aynı zamanda 1295’te Gazan Han’ın din değiştirmesinden sonra sanatın pek çok alanlarında yaşanan tazelenmenin de bir sonucu, yanı sıra Moğolların bu kültürleri olan ilgi ve bağlılığı olarak açıklar. Robert Hillenbrand, “New Perspectives in Shahnama Iconography”, Ed. Robert Hillenbrand, *Shahnama the Visual Language of the Persian Book of Kings*, Routledge, Aldershot 2004, s. 1-7.

¹⁷ Bu tartışmalar için bkz. Güner İnal, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995, s. 88-89. El yazma ve sahne hakkında geniş bilgi için bkz. Doris Brian, “A Reconstruction of the Miniature Cycle in the Demotte ‘Shah-Nameh’”, *Ars Islamica*, 6/2, 1939, s. 99-100; Henry Corbin, Rémy Cotteville-Giraudet, Jean David, Weill, Eustache de Lorey, Georges Salles, *Les arts de l’Iran, l’ancienne Perse et Bagdad: Exposition*, Bibliothèque Nationale, Paris 1938, Plate XIII; Maurice Sven Dimand, “Islamic Miniature Painting and Book Illumination”, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 28/10, 1933, s. 167; Oleg Grabar, Sheila R. Blair, “Epic Images and Contemporary History: The Illustrations of the Great Mongol Shahnama”, *University of Chicago Press*, Chicago and London 1980, s. 74-75; Basil Gray, *Persian Painting*, Skira, Geneva, 1961, s. 30; Ernst J. Grube, *Persian Painting in the Fourteenth Century: A Research Report*, Istituto Orientale di Napoli 1978, s. 28-30; Abolala Soudavar, “The Saga of Abu-Sa’id Bahādor Khān: The Abu-Sa’idnāmeh”, *The Court of the Il-Khans, 1290-1340 The Barakat Trust conference on Islamic art and history, St. John College, Oxford, Saturday, 28 May 1994*, Ed. Julian Raby, Teresa Fitzherbert, Oxford University Press, New York- Oxford 1996, s. 152-153; Ivan Stchoukine, “Les peintures du Shāhnāmeh Demotte”, *Arts Asiatiques*, 5/2, 1958, s. 84.

¹⁸ Bu sahnenin Diez Albümü’nde yer alan ve muhtemelen 1340’tan sonra bilinmeyen bir metin için yapılmış ipe tırmanan adam tasviri Diez A fol. 71, p. 25, no. 1 için bir ön örnek teşkil ettiği çok açıktır. Bu konuda geniş bilgi ve resim için bkz. Robert Hillenbrand, “The Great Mongol Shahnama. Some Proposed Repatriations”, *The Diez Albums Contexts and Contents*, Ernst J. Grube (1932–2011) in *Memoriam* Ed. Julia Weis Gonnella, Friederike, Rauch Christoph, Brill, Leiden & Boston, 2016, s. 465.

¹⁹ Anonim, *Style Guide for Album and Manuscript Descriptions Freer Sackler Collections*, The Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, Washington 2013, s. 11.

²⁰ Ananda Coomaraswamy, “Early Arabic and Persian Paintings: Mainly Recent Acquisitions”, *Museum of Fine Arts Bulletin*, 21/126, 1923, s. 53; Marianna Shreve Simpson, “A Reconstruction and Preliminary Account of the 1341 Shahnama, With Some Further Thoughts on Early Shahnama Illustration”, *Persian painting from the Mongols to the Qajars*, Ed. Rainer Hillenbrand, I.B. Tauris, London and New York 2000, s. 217-247.

²¹ Filiz Çağman, Zeren Tanındı, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979, s. 15; Güner İnal, *Topkapı Sarayı Müzesi Şehname Yazmalarının Minyatürleri Üzerine Analitik Çalışma*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1972, s. 142; Abdülkadir Karahan, Tahsin Yazıcı, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Şâhnâme Yazmalarından Seçme Minyatürler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971, s. 21; Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 1961b, s. 126.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME’SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

dönemi *Şâhnâme*’sindeki veya bugün bilemediğimiz başka erken tarihli bir nüshadaki Zâl’in Rudâbe’nin köşküne gelmesi sahnesinin kaynaklık etmiş olabileceği varsayılabilir. Bugün bir elyazmanın resimleme sıralamasını tam olarak bilemesek de Zâl ve Rudâbe hikâyelerinin *Şâhnâme*’de metnin akışına göre ilk aşk hikâyesi olması, resimleme sırasında da ilk sırayı alması varsayıldığında, bu tez olası görünmektedir.

Timurlu dönemi *Şâhnâme*’lerinde de bu tasvirin yer aldığı anlaşılır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Herat nakkaşhanesinde üretilen *Şâhnâme*’lerde Zâl ve Rudâbe ile ilgili çalışma konum dışındaki sahneler daha ağırlıklı olarak yer almıştır. Ancak ketebe kaydı olmayan bir *Şâhnâme* nüshasında yer alan Zâl’in Rudâbe’nin köşküne tırmanması sahnesi (Washington, Freer Gallery of Art, Smithsonian Institution S1986.154) (Res. 5) Timurlu dönemine ve yaklaşık 1440’lara tarihlenir. Bazı özellikleri Timurlu dönemi Herat ve Şiraz nakkaşhanelerinden farklılık gösterse de²² Herat nakkaşhanesine yakın gördüğümüz bu sahnede Rudâbe’nin köşkü daha evvelki örneklerde sola yerleştirilmişken, bu tasvirde sağa alınmıştır. Tek katlı köşkün terasına bir cariyesiyle çıkan Rudâbe, ipe tutunarak köşkün duvarına tırmanan Zâl’i izlemektedir. Zâl’in atı ve hizmetlisi sola yerleştirilmiştir. Bir Timurlu eseri olduğu anlaşılan sahnede önemli olan nokta bu tarihlerde artık farklı yorumlamaların başladığıdır.

Şiraz üslubunu yansıtan ve 1440’lı yıllara tarihlenen bir *Şâhnâme* (London, S. Hakim Collection, y. 42)²³ içindeki bu sahnede tasarım farklılaşmıştır. Resimde soldaki köşkün teras korkuluklarından başını aşağı eğmiş olan Rudâbe’nin saçları iki yandan aşağı inmektedir. Üst katta iki hizmetli kadın yan yana ve aşağıya bakarak olayı izler. Zâl köşkün kapısına tutunmuş ve tırmanmak üzeredir. Zâl’in atı yanında yer alır (Res. 6).

Türkmen *Şâhnâme*’lerinde Rudâbe ve Zâl sahnelerinin yapılmasına devam edildiği örneklerden anlaşılır (Res. 7). Bu tasviri içeren Karakoyunlu Beyliği *Şâhnâme*’lerinden birinin (İstanbul, Türk İslam Eserleri Müzesi, nr. 1945) iki ketebe kaydında 1440 ve 1451 tarihleri yer alır. Ayrıca eserin Yezd’de hazırlandığı yazar.²⁴ Bu tasvirde sahnenin solundaki köşkün terasında tek başına duran Rudâbe hafifçe öne eğilmiş ve sevgilisine yönelmiştir. Zâl ipe tutunarak köşke tırmanmaktadır.

Türkmen dönemi kapsamında Akkoyunlu Beyliğinde, ketebe kaydına göre Şiraz’da 1489’da Şemseddin Ali bin Muhammed bin Hüseyin Fahreddin (Fustukî) Kirmanî tarafından istinsah edilen bir *Şâhnâme*’de (Staatsbibliothek zu Berlin Ms. or. fol. 4255)²⁵ söz konusu sahne (Res. 8a-b) sayfanın alt kısmında yer alır ve metin iki yandan sahneye çerçeve oluşturur gibi tasarlanmıştır. Bu sahne Zâl’in Rudâbe’nin köşkü önünde sevgilisinin saçlarını okşamasıdır. Bu, Zâl ve Rudâbe sahnelerinde konu bakımından tercih edilen ender örneklerden biridir. Sahnede Rudâbe sola yerleştirilen köşkün yanında bir cariyesiyle terastadır. Başını öne eğmiş ve ikiye ayrılan saçlarını sarkıtmıştır. Zâl sevgilisinin saçlarına dokunmaktadır.

Diğer örneğimiz Memlûk dönemine ait Şerifî’nin *Şâhnâme* çevirisi olan nüshasındadır (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1519) (Res. 9).²⁶ Yazmadaki kayıtlardan eserin Memlûklü Sultan Gavri (1501-1516) adına Hüseyin bin Hasan bin Muhammed el-Hüseyini el-Hanefî (Şerif) tarafından Kahire’de tercüme edildiği anlaşılır. Yazma onarım gördüğünde iki cilde ayrılmış; ilk cildin metni 1507’de ikincisi ise 1511’de yazılmıştır.²⁷ Sahnenin kurgusu ana kalıbı yinelemekle birlikte resim sayfanın altında ve yarısını kaplar. Üç katlı köşkün ikinci ve son katı, solda sayfa kenarına taşarak metnin ilk sırasına kadar çıkar. Rudâbe cumbadan ikiye ayırdığı saçlarını sarkıtmıştır. Zâl köşke attığı kementte tutunarak, ayakları yerden kesilmek üzereyken tasvir edilmiştir. Mısır Memlûk mimarisinin çift renkli taş işçiliğiyle yapılmış köşk diğer örneklerle göre daha büyük boyutlu ve daha ayrıntılı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Resimleri yapan sanatçılar hikâyenin olaylarını bir Memlûk dünyasına konumlandırmışlardır.

Özbek Hanlığı döneminde (1499-1599) sınırlı sayıda da olsa Buhara’da *Şâhnâme*’lerin resimlediği bilinmektedir. Bu *Şâhnâme*’lerde Zâl ve Rudâbe’ye ilişkin bazı sahnelerin de yer aldığı görülür. Sözgelimi İstanbul

²² [https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.154/](https://asia.si.edu/explore-art-culture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.154) Erişim tarihi: 20.09.2023; sa. 03:05. Bu tartışmalar için bkz. Glenn D Lowry ve Milo Beach, resmin Herat ve Şiraz nakkaşhanelerinden farklı yanlarına işaret ederek, eseri Hint kaynaklı gösterir. Glenn D Lowry, Milo Beach, *An Annotated and Illustrated Checklist of the Veber Collection*, University of Washington Press, Washington and Seattle 1988, s. 86.

²³ Ivan Stchoukine, *Les Peintures des Manuscrits de Shah ‘Abbas Ier à la fin des Safaris*, Librairie Orientaliste, Paris 1964, s. 135.

²⁴ Sevay Atılğan, *15. Yüzyıl Karakoyunlu Türkmen Minyatürleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 97-98; Kemal Çiğ, “Türk ve İslâm Eserleri Müzesi’ndeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu”, *Şarkiyat Mecmuası*, 3, 1959, s. 69-70.

²⁵ Derya Aydın, *Şiraz Nakkaşhaneleri ve Resimli Şehnameler (1470-1500)*, Hacettepe Üniversitesi, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019, s. 4.

²⁶ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 1961a, s. 58.

²⁷ Nurhan Atasoy, “1510 Tarihli Memlûk Şahnamesinin Minyatürleri”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, 1968, s. 50-51; Esin Atıl, “Mamluk Painting in the Late Fifteenth Century”, *Muqarnas*, 2, 1984, s. 167; Zeren Tanındı, “The Illustration of the Shahnama and the Art of the Book in Ottoman Turkey”, *Shahnama Studies II*, Ed. Charles Melville, Gabrielle van den Berg, Brill, Leiden-Boston 2012, s. 147.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan R. 1544, H. 1487 ve Taşkent, Şarkışınaslık Enstitüsü env. no. 1811 gibi elyazmalarında Mihrâb'ın Zâl ile Rudâbe'nin aşkını öğrenince kızması, Rudâbe'nin Rüstem'i doğurması gibi sahnelerin resimlendiği görülür. Ancak bu çalışma kapsamındaki konulara ait bir sahne tespit edilememiştir.²⁸

Safevî döneminde hem Tebriz, Şiraz, Kazvin ve İsfahan gibi farklı merkezlerde nakkaşhanelerin sayıca çoğalması, hem de resimli *Şâhnâme* üretiminin artmasıyla ilişkili olarak Zâl ve Rudâbe sahnelerinin sayısı da çoğalır. Saray ve çevresi, ayrıca daha ikinci sınıf sayılabilecek patronlar için hazırlanan *Şâhnâme*'ler içinde bu konu hem benzer hem de farklı yorumlamalara gidilerek resimlenmiştir. Başka bir deyişle her nakkaşhane kendi üslubunu bu sahnede tanımlamıştır.

İlk örneğimiz, Safevî devrinin en önemli eserlerinden biri olan ve Tebriz'de 1527'de hazırlanan Şah Tahmâsp *Şâhnâme*'sidir (Houghton *Şâhnâmesi*) (New York, Metropolitan Museum of Art) (Res. 10).²⁹ Bu elyazmanın resimlerinden birini Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi sahnesi oluşturur. Bu sahnede köşk sağda yer alır. Kompozisyonda figür artışı dikkat çekmektedir ve Rudâbe üç cariyesiyle terastadır. Saçlarını ikiye ayırarak sarkıran Rudâbe eğilmiştir.

Safevîlerin özellikle Şiraz nakkaşhanesinde hazırlanan *Şâhnâme*'lerinde Zâl ve Rudâbe sahnelerinin sıkça resimlendiği anlaşılır. Bu nakkaşhanelerin kendine has bir üslup ve ikonografi yarattığı eserlerden anlaşılır. Örneğin Kiyam b. Muhammed Şirazî tarafından 1589-1590 yazılan ve Peck *Şâhnâmesi* olarak bilinen (Princeton, Princeton University Art Museum) nüsha bunlardan biridir.³⁰ Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnesinde (Res. 11a-b) sağa yerleştirilmiş iki katlı köşkün cephesi zengin çinilerle kaplanmıştır ve kapının önünde üç, ön bahçede altı, arka bahçede kamelyada iki muhafız uyumaktadır. Terasta üç cariyesiyle birlikte olan Rudâbe, saçlarını ikiye ayırıp uzatmış; Zâl ise attığı kementi tutunarak köşke tırmanmaktadır. Bahçede uyuyan saray görevlileri olayın gece geç bir saatte geçtiğini gösterir. Bu resimde, önceki resmin tasarım ilkelerinden hareket edildiği anlaşılabilir. Fırça daha incelmeye başlamış; figürlerin sayısı artmış ve zarifleşmiş, mekân-figür orantısına dikkat edilmiştir. Sahnede neredeyse asıl konu ilk anda algılanamayacak kadar yoğun bir yüzey süslemeciliği dikkat çeker.

Safevîlerin Şiraz nakkaşhanesinde hazırlanan *Şâhnâme*'lerde bu sahnenin özenle ve zengin tasarımlarla yorumlandığını gösteren bir başka örnek 1580/90'lara tarihlenen bir nüshada görülür (Chicago, The Art Institute Chicago, Ann McNear Koleksiyonu, no. 1983.627) (Res. 12).³¹ Sayfa kenarları halkâr ile süslenmiş bu örnek, Zâl ve Rudâbe hikâyeleri içinde yine ender olarak tercih edilen sahnelerden birini gösterir. Bu Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak üzere kement atması sahnesidir. Tasvirde iki katlı, tuğla örgülü ve çini kaplamalı köşk sağdadır. Terasın solunda Rudâbe iki cariyesiyle yer alırken figür sayısı artmış, terasın sağına dört saraylı erkek figür eklenmiştir. Köşkün solunda üç atlı asker çadırların önünde resmedilerek bir karargâh tasvir edilmiştir. Resmin ön düzleminde ellerinde kalkan, kılıç ve gürzleriyle askerler, hemen sağda Zâl'in seyisi ve atı görülür. Köşkün önünde elindeki kementi köşkün siperliklerine doğru atmak üzere harekete geçmiş olan Zâl başını sevgilisine doğru çevirmiştir. Zâl'in arkasında elinde sadak içinde okları ve gürz (?) ile bir silahtarıyla yer alır. Zemin son derece dekoratif bir şekilde ağaçlar, renkli çiçekler ve kayalıklarla bezenerek; tüm sayfa zengin bir süsleme alanına dönüşmüştür. Olayın bir gece vakti geçtiği lacivert gökyüzü ve parlayan ay-yıldızlardan anlaşılır.

Safevîlerin Kazvin nakkaşhanesinde hazırlanan bir grup *Şâhnâme* nüshası, bu konunun sevilerek okunmaya devam ettiğinin ve resimlenecek konular arasına alındığını gösterir. Bu örneklerden biri Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi ve iki sevgilinin konuşmaları sahnesinin (Res. 13) yer aldığı 1576-1577 tarihli Şah II. İsmail *Şâhnâme*'sindedir (Copenhagen, David Collection, env. nu. 99/2006). Nakkaş Sadîkî Bey'e atfedilen³² resim, tüm sayfayı kısmen de sayfa kenarını kaplar. Sahnenin içine alt ve üstte birkaç satır girmiştir. Tek katlı, ağırlıklı olarak mavi-beyaz ve altın yaldızlı çinilerle kaplanmış köşk solda yer alır. Sol elini sevgilisine doğru uzatmış Rudâbe üç cariyesiyle birlikte terasta, Zâl ise atının üzerinde köşkün önünde tasvir edilmiştir. Köşk çeşitli kuşların, dağ

²⁸ İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi R. 1549'a kayıtlı *Şâhnâme* nüshasında y. 36a'da Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnesi yer alır. Elyazma 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başında Semerkant veya Herat'ta üretilmiş olmalıdır. Ancak söz konusu sahnenin üslubu, 16. yüzyıl başında Safevî döneminde eklenmiş olduğunu düşündürür.

²⁹ Güner İnal, *age*, 1995, s. 160; Marilyn Jenkins, Manuel Keene, *Islamic Jewelry in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1983, s. 103; Stuart Cary Welch, *A King's Book of Kings the Shah-nameh of Shah Tahmasp*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1976a, s. 190.

³⁰ Grace Dunham Guest, *Shiraz Painting in the Sixteenth Century*, Smithsonian Institution Freer Gallery of Art, Washington 1949, s. 31; Louise Marlow, "A Persian Book of Kings: The Peck 'Shâhnâmeh'", *The Princeton University Library Chronicle*, 46/2, 1985, s. 192.

³¹ Ann McNear, *Persian and Indian Miniatures from the Collection of Everett and Ann Mcnear*, The Art Institute of Chicago, Chicago 1974, s. 29.

³² Basil William Robinson, "Ismâ'îl II's copy of the Shâhnâmeh", *Iran*, 14, 1976, s. 5; Stuart Cary Welch, *Artists for the Shah: Late Sixteenth-Century Painting at the Imperial Court of Iran*, Yale University Press, New Haven and London 1976b, s. 80.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

keçilerinin ve ceylanların yaşadığı dağlık bir yerde konumlanmıştır. Sağdaki kayalıkların arasından gümüş olduğu anlaşılan bir dere akmaktadır. Yukarı doğru uzayan kayalıklar Kazvin nakkaşhanesinin tipik özelliklerini gösterir.

Aynı nakkaşhaneden bir diğer eser, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi ve Rudâbe'nin saçlarını sarkıtması sahnesinin yer aldığı 1590-1600'e tarihlenen bir *Şâhnâme* nüshasıdır (Dublin, Chester Beatty Library, Per 277.11)³³ (Res. 14). Sayfa kenarlarında halkâr ile yapılmış yaprak ve çiçekler arasında tavşan, kaplan, dağ keçisi, tilki tasvirlerinin yer aldığı resimde solda iki katlı köşkün cumbasında tek başına Rudâbe görülür. İki yana ayırdığı siyah ve dalgalı saçlarını sevgilisine doğru sarkıtmıştır.

Safevîlerin İsfahan nakkaşhanesinde de bu sahnenin ilgi çektiği anlaşılır. 1615 ve 1618 yıllarına ait iki tarih kaydı içeren ve İsfahan'da hazırlanan *Şâhnâme*'de (Paris, Bibliothèque Nationale de France supp. persan 491)³⁴ Zâl'in Rudâbe'nin sarkıttığı saçlarını okşamaya sahnesi (Res. 15) bu görüşü doğrular. Soldaki köşkün terasında iki cariyesiyle birlikte tasvir edilen Rudâbe sağ eli ile saçını sevgilisine doğru uzatmıştır.

İsfahan nakkaşhanesinin önemli sanatçılarından Muin Musavver 1650 tarihli bir *Şâhnâme* nüshasında (Copenhagen, David Collection, 217/2006)³⁵ Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi Rudâbe'nin saçlarını sarkıtması sahnesini resimlemiştir (Res. 16). Sağa yerleştirilmiş üç katlı köşkün cumbasında üç cariyesiyle birlikte Rudâbe ikiye ayırdığı saçlarını aşağı sarkıtmıştır. Kapının önünde uzun değneğiyle bir hizmetli dikkat çeker. Zâl cumbanın altında, atının üzerinde tek başına tasvir edilmiştir.

Safevîlerin Meşhed nakkaşhanesinde keleme kaydına göre 1642-1651 yılları arasında hattat Muhammed Şafi' b. Abdülcebâr tarafından istinsah edilen *Şâhnâme* nüshasının (National Library of Russia Dorn 333)³⁶ resimleri Riza-yi Musavvir tarafından yapılmıştır. Yazmada Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi ve Rudâbe'nin saçlarını sarkıtması sahnesinde köşkün yeri soldadır. Rudâbe terasta nedimesiyle birlikte ve uzun siyah saçlarını aşağı sarkıtmıştır. Köşkün önüne nedimiyle gelmiş olan Zâl'in atı görünmez (Res. 17). Resimdeki figür üslubu, giysiler, kayalıkların betimlenme biçimi Meşhed nakkaşhanesinin 17. yüzyıl özelliklerini taşır.

Osmanlı dönemi İstanbul nakkaşhanesi örnekleri söz konusu olduğunda Türkçe ve Farsça *Şâhnâme*'lere duyulan ilgi saray kütüphanesinde olduğu kadar farklı ülkelerin koleksiyonlarındaki resimli ve resimsiz nüshalardan anlaşılır.³⁷ *Şâhnâme*'nin Osmanlı yazınında kendini göstermesiyle 15. yüzyıldan itibaren mensur ve manzum çevirilerinin yapıldığı izlenir. Bilinen ilk çeviri bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde H. 1518'e kayıtlı Osmanlı padişahı II. Murad için 1450-51'de yapılan nüshadır.³⁸ Bu tarihten sonra Osmanlı coğrafyasında *Şâhnâme*'nin çevirileri yapılmış, bir kısmı ise resimlenmiştir.³⁹ Şerif'in *Tercüme-i Şehnâme* adlı çevirisinin 1545 civarındaki resimli bir nüshası (İstanbul, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 1520) resimlenen örneklerdendir.⁴⁰ Bu eserde de Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnesi yer alır (Res. 18). Resimler, Osmanlı nakkaşhanesinde, Horasani nakışçı üslupta çalışan bir sanatçı tarafından, bu üslubun daha sade bir anlayışla yapılmıştır.⁴¹ Resmin sağındaki köşkünün terasında tek başına bulunan Rudâbe saçlarını aşağıya sarkıtmıştır. Zâl, Rudâbe'nin saçlarına tutunmuş ve tırmanmak üzere adımını atmıştır. El yazmanın metnine göre Zâl köşkün önüne geldiğinde Rudâbe'ye kapıyı açmasını söyler. Rudâbe bir burç gibi köşkü ne kadar yüksek olursa olsun saçlarını sarkıtacağını ve Zâl'i yukarı çekeceğini söyleyerek, saçlarını çözüp kement gibi aşağı salar. Zâl bir ejderhaya benzettiği Rudâbe'nin saçlarına kıyamaz. Belinden kemendi çıkarıp köşkün tepesine atar ve tırmanarak sevgilisinin karşısına gelir.⁴²

Resimde dikkat çeken nokta çevre kültürlerin örneklerinde Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnesinde genellikle sevgilisinin saçına kıyamayan Zâl bir kement yardımıyla köşke tırmanırken resmedilirken, burada Zâl metinden farklı bir şekilde sevgilisinin uzun saçlarına tutunarak köşke tırmanır halde tasvir edilmiştir.

³³ Arthur John Arberry, Basil William Robinson, E. Edgar Blochet, James Vere Stewart, *The Chester Beatty Library a Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*, Vol. III, Hodges Figgis & Co. Ltd. Dublin 1962; 49; Stuart Cary Welch, *age*, 1976b, s. 117.

³⁴ Richard Francis, *Catalogue des Manuscrits Persans Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits*, Tome II. Istituto per l'Oriente C.A. Nallino. Rome 2013, s. 652-655.

³⁵ Sheila R. Canby, "An Illustrated Shahnamah of 1650: Isfahan in the Service of Yazd", *Journal of the David Collection*, 3, 2010, s. 62.

³⁶ <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-STPETNLR-DORN-00333/29> Erişim tarihi: 25.08.2023; sa. 11:00.

³⁷ Jan Schmidt, "Fırdevsî'nin Şehname'sinin Osmanlılar Tarafından Alınması", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler, 25 Nisan 2008 Bildiriler*, Ed. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Turkuaz Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 187.

³⁸ Serpil Bağcı, "From Translated Word to Translated Image: The Illustrated Şehnâme-i Türkî Copies", *Muqarnas*, 17, 2000, s. 165, 175; Karatay 1961a, *age* s. 58; Zuhul Kültürel, "Şâhnâme Türkçe Tercümeleleri" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, s. 290.

³⁹ *Şâhnâme* tarzında yazılmış Osmanlı tarihleri ve Türkçe *Şâhnâme*'ler hakkında geniş bilgi için bkz. Serpil Bağcı, Filiz Çağman, vd. *Osmanlı Resim Sanatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 2006, s. 90-152.

⁴⁰ Karatay, *age*, 1961a, s. 59.

⁴¹ Bağcı, Çağman, vd. *age*, s. 96.

⁴² Şerifi, *Şehname Çevirisi*, C. 1, haz. Zuhul Kültürel, Latif Beyreli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 195-196.

Başka bir deyişle Osmanlı nakkaşları ne tam olarak metne ne de önceki yılların Fars resminin kalıplarına bağlı kalmışlar; kendi ikonografilerini oluşturmuşlardır.

Bu sahnenin başka bir bağlamda Osmanlı saray nakkaşhanesinde hazırlanan tarihi konulu bir el yazmasında yer alması da ayrıca ilgi çekicidir. Bu resim Ârifî'nin, beş cilt olarak tasarladığı *Şehnâme-i Âl-i Osmân* adındaki kitabının dördüncü cildi olan ve kâtip Mirza Hüyî Şirâzî tarafından 1558 yılında istinsah edilen *Osmannâme*'deki (Cenova, Bruschetti Koleksiyonu) Aydos Kalesi'nin fethi sahnesidir.⁴³ (Res. 19). İstanbul'un Anadolu yakasında önemli bir kale olan Aydos, Orhan Gâzi döneminde kendisine âşık olan Tekfur'un kızının yardımıyla Gazi Rahman tarafından 1328 yılında fethedilmiştir. Bu kalenin alınması Osmanlı dünyasında birçok tarihçinin eserlerinde anlatılır. Özellikle Âşıkpaşazâde (ö. 1502?) bu olaydan ayrıntılı bir biçimde söz eder.⁴⁴ Aydos tekfurunun kızının bir gece rüyasında Osmanlı komutanlarından Gazi Rahman'ı rüyasında görür ve ilerleyen süreçte Osmanlıların kaleyi alması için yardımda bulunacağını bir mektupla bildirir. Kalenin fetih zamanı geldiğinde kız kale önünde Gazi Rahman'ı görür. Hemen beline ip bağlayıp aşağı sarkıtır. Gazi Rahman ipe yapışıp kaleye çıkar ve kızla buluşur. Birlikte kale kapısına inerler ve Osmanlı askerlerine kapıyı açarlar.⁴⁵ Gazi Rahman ve Aydos Kalesi Tekfur'unun kızı arasındaki bu hikâye metinde aktarıldığı biçimde Firdevsî *Şâhnâme*'sinde Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması kalıbıyla, bir önceki resim gibi (Res. 18) Horasani nakışçı üslupla çalışan bir nakkaş tarafından aynı tasarım ilkeleriyle yapılmıştır. Bu durum Firdevsî *Şâhnâme*'si gibi edebi konulu manzum hikâyeleri resimlemeye alışık olan nakkaşın bildiği kalıpları, Osmanlı tarih kitaplarına taşınması şeklinde yorumlanır.⁴⁶ Resimde Gazi Rahman Tekfurun kızının saçlarına kıymış ve saçlara tutunarak köşke tırmanır halde tasvir edilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı nakkaşları kendi oluşturdukları ikonografi çerçevesinde yol almış görünmektedir.

Babür dönemi nakkaşhaneleri söz konusu olduğunda sahnelerin ikonografisinde büyük değişiklikler görülür. Örneğin Londra, Keir Koleksiyonu'nda bulunan ve 1580 civarında Bâbürlü hükümdarı Ekber Şah (1556-1605) için hazırlanmış *Şâhnâme*'de⁴⁷ Rudâbe köşkünde değil, köşkünün önünde büyük bir kaya parçasının üzerinde saçlarını aşağıya sarkıtmıştır. Köşk resmin sağındadır ve Hint mimarisinin tüm özelliklerini sergiler. Zengin öğelerle tasarlanmış bir bahçenin içinde sahnenin önünde, üç bölümlü bir havuz yer alır. Zâl resmin solunda sevgilisinin uzattığı ipe tutunmuş ve tırmanmak üzeredir. Metinde geçen Zâl'in albino oluşu göz ardı edilmiş ve siyah saçlı olarak tasvir edilmiştir (Res. 20). Babür sarayında üretilen bu resimler, metnin yüzyıllar önceki hikâyelerini yerel bir bağlama yerleştirmiştir.

Aynı dönemde yapılan bu sahnenin başka örneklerinde de bu anlayışın takip edildiği görülür. 18. yüzyıla tarihlenen Kaşmir'de hazırlandığı düşünülen bir *Şâhnâme*'de (London, Bodleian Library Whinfield 1)⁴⁸ Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanması sahnesinde (Res. 21a-b) benzer bir anlayış vardır. İki katlı köşk sağdadır. Rudâbe dört cariyesiyle köşkün terasında ve aşağı ip sarkıtmıştır. Albino olmasına rağmen siyah saçlı olarak tasvir edilen Zâl, solda ipin üzerinde yürür gibi görüntülenmiştir ve atı resmin ön kısmındadır.

Konumuz kapsamı dışında olsa da ikonografinin coğrafya ve dinsel farklılıklardan kaynaklanan değişkenliğine, İslam eserleri dışında bir örnek vermek konuyu derinleştirecektir. Örneğin 1901 yılında Londra'da, John Macqueen yayınevinde basılan Ella C. Sykes (1863-1939) *The Story Book of the Shah or Legends of old Persia* adlı kitabın⁴⁹ illüstrasyonlarını yapan Claude Cooper bu sahneyi, mimari, mimari süsleme (özellikle korkulukların üzerinde küçük heykelcikler) ve kıyafetlerle otantik bir görünüme çevirmiştir (Res. 22).

Son olarak günümüzden İranlı ressam Peyman Soltani'nin (1971-) çocuklar için hazırlanan *Şâhnâme* kitabına yaptığı illüstrasyonlardan söz etmek yerinde olacaktır (Res. 23). Soltani'nin resminde Zâl'in albino oluşu ve ipe köşke tırmanışı hikâyeye uygun resmedilmiştir. Ancak metinde Rudâbe'nin simsiyah gece gibi olarak tanımlanan saçları resimde, küçük başörtüsü altından sarı olarak gösterilmiştir. Tavana, bu anlayışı Disney'in "Cinderella tarzı" olarak tanımlar. Yazar, Soltani'nin *Şâhnâme*'nin bu hikâyesini bildiğini ancak yaptığı bu resmin

⁴³ Esin Atıl, *Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Harry N. Abrams, New York 1986, s. 60; Bağcı, Çağman, vd. *age*, s. 98.

⁴⁴ Bu konuda geniş bilgi için bkz. William Hickman, "The Taking of Aydos Castle: Further considerations on a Chapter from *Âşıkpaşazade*", *Journal of the American Oriental Society*, 99, 3, 1979, 399-407; Paul, Wittek, "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and its Transformation", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, E. J. Brill, Leiden 1965, s. 662-672.

⁴⁵ Halil İnalçık, "Aydos Kalesi Kocaali Fethinde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri*, 28 Mayıs 2011, Ed. Uğur Demir, Mehmet Mazak, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2011, s. 5; Necdet Öztürk, "Kocaali'nin Fethinde Stratejik Değeri Olan ve Fethi Aşk Rüyası ile Renklendirilen Kale: Aydos", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaali Tarihi-Kültürü Sempozyumu-V bildirileri*, C. 1, 9-10-11 Mart 2018, Kocaali, Ed. Haluk Selvi, İbrahim Şirin, M. Bilal Çelik, Ali Yeşildal, Resül Narin, Kocaali Büyükşehir Belediyesi, Kocaali 2019, s. 316.

⁴⁶ Bağcı, Çağman, vd. *age*, s. 100.

⁴⁷ Basil William, Robinson, *Islamic Painting and the Arts of the Book*, Faber and Faber, London 1976, s. 237-38, pl. 3.

⁴⁸ <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-BODLEIAN-WHINFIELD-00001/8> Erişim tarihi: 19.08.2023; sa. 14.50.

⁴⁹ Ella Constance Sykes, *The Story Book of the Shah or Legends of old Persia*, J. Macqueen, London 1901, s. 83.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

çağımızda Firdevsî'nin hikâyelerinin hem metinsel hem de görsel olarak yeniden yorumlanmasının kaçınılmazlığını örneklediğini söyler.⁵⁰

Şâhnâme'de Bahramgûr ve Azade, Bijen ile Minuje gibi âşıkların kitap dışında dokuma, seramik, çini veya tuval resimlerine yansıyan örnekleri bulunmaktadır. Zâl ve Rudâbe hikâyelerinin bu türden malzeme üzerine yapılan örnekleri şimdilik tespit edilememiştir. Ancak Zâl ve Rudâbe hikâyesinin sonraki yıllarda hazırlanan farklı kitapların metin ve resimlerini etkilediği anlaşılır. Sözelimi, Avfi'nin (ö. 1232?) Farsça edebiyat, ahlâk ve bazı tarihî kişilerle ilgili hikâyelerinden oluşan *Cevâmiu'l-Hikâyât*'i⁵¹ bir örnektir. Eserin 1439 tarihli nüshalarından birinde (London, British Library Or. 11676)⁵² her ne kadar burada ele aldığımız sahneler yerine, Zâl ve Rudâbe'yi mecliste gösteren bir resim içermesi sebebiyle, farklı yazarlar tarafından da ilgi gördüğünün anlaşılması bakımından önemlidir.

Yine bu noktada sözü edilmesi gereken başka bir nokta da Firdevsî *Şâhnâme*'sinin ilk yazımı ile ilk resimli nüshaları arasında bugünkü bilgilerimizle yaklaşık üç yüzyıl kadar bir süreç olmasıdır. Ancak bugün daha erken tarihli bir örnek elimize ulaşmasa da bu süreçte resimli *Şâhnâme* hazırlanması çok muhtemeldir.⁵³ Belki de Zâl ve Rudâbe sahneleri gibi diğer minyatürler de bugün bilemediğimiz bir ön örneğinden kopya edilmiş olabilir.

Resimlerin yer aldığı sayfalardaki Farsça metinler okunduğunda hikâyenin benzer şekilde anlatıldığı görülür. Dolayısıyla bugün henüz hangi kaynaklardan beslendiğini söylememiz güç olsa da muhtemelen nakkaş ve nakkaşhane yorumlamaları veya sözel kültürden aktarılan bazı hikâyelerin ikonografinin değişimine kaynaklık etmiş olabileceği düşünülebilir. *Şâhnâme*'nin günümüzde dahi devam eden okunma/dinlenme geleneğinin resimli bir destanın resimlenmesi bağlamında önemli olduğu⁵⁴ aynı zamanda çağdaşı veya öncüllerindeki başka aşk hikâyelerinin metninin resmin biçimine etki edebileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu şekilde 14. yüzyıl İlhanlı döneminden 18. yüzyıl Babür örneklerine kadarki süreçte Şiraz, Tebriz, Herat, Kazvin, Meşed, İsfahan, İstanbul ve Kaşmir gibi nakkaşhanelerinde hazırlanan *Şâhnâme* nüshalarındaki Zâl ve Rudâbe aşkı yansıtan hikâyenin resmedilme anlayışı, kaynak ve etkileri ortaya konmuştur.

SONUÇ

İslam inancını benimsemiş toplumların saraylarında olduğu kadar halk arasında da sevilerek okunan ünlü şair Firdevsî'nin Fars edebiyatının ölümsüz eseri *Şâhnâme*'sinde tarihi ve mitolojik birçok olay anlatılmıştır. Bu hikâyeler arasında İran-Turan savaşları, İran kahramanlarının başından geçen olaylar, ayrıca kısmen kadın kahramanların başrolde olduğu aşk hikâyeleri de vardır. Bu son grup içinde Fars hükümdarlarından Sâm'ın oğlu Zâl ve Kabil kralı Mîhrâb'ın kızı Rudâbe'nin tanışmaları, bir araya gelmek için verdikleri mücadeleler ve sonunda evlenerek Rüstem'in doğması *Şâhnâme*'nin en sevilen hikâyeleri arasında yer almış ve yüzyıllar boyunca resimlenecek olan konular arasına girmiştir.

Genel olarak resimli *Şâhnâme* nüshalarında Zâl ve Rudâbe'yle ilgili konu kapsamında değerlendirilemeyen Zâl'in doğumunun Sam'a bildirilmesi, Simurg'un Zâl'i Elburz dağındaki yuvasına götürmesi, Zâl ve Rudâbe'nin köşkte eğlence meclisi, Zâl ve Rudâbe'nin düğünü, Rudâbe'nin Rüstem'i doğurması gibi daha birçok sahne, elyazmalarının sayfalarında okuyucusuna/izleyicisine sunulmuştur. Bu çalışmada *Şâhnâme* metnine uygun bir akışla Zâl'in Rudâbe'nin köşkünün önüne gelmesi ve konuşmaları, Rudâbe'nin köşke çıkması için Zâl'e saçını sarkıtması, Zâl sevgilisinin saçlarına kıyamayarak okşaması ve öpmesi, Zâl'in Rudâbe'nin köşküne tırmanmak için ipi kement yaparak atması ve köşke tırmanması sahneleri seçilmiştir. Farklı dönem ve nakkaşhanelerden seçtiğimiz bu sahneleri değerlendirdiğimizde bu tasvirlerin ilk örnekten itibaren bir resimleme biçiminin oluşturulduğu görülür. Tebriz, Şiraz, Herat, Kazvin, Meşed, İsfahan, İstanbul, Kaşmir gibi nakkaşhanelerde yanısıra günümüz Tahran'ında genellikle bu kalıp çerçevesinde tasarımların yapıldığı ve yüzyıllar boyunca devam ettiği anlaşılır. Bu tasvirlerde Rudâbe genellikle resmin solunda köşkün penceresinden Zâl'in tırmanması için uzun siyah saçlarını aşağı sarkıtır. Metinde anlatıldığı gibi beyaz saç ve sakallarıyla albino olan Zâl köşkün önünde önce sevgilisi ile konuşur. Bir sonraki sahnede sevgilisinin sarkıttığı saçlarına kıyamayarak onları okşar halde ya da kement atarken veya köşke tırmanmaya başlamış şekilde görülür. Bu kalıp yüzyıllar sonra bile unutulmadan kullanılmaya devam etse de 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Timurlu dönemiyle birlikte bazı elyazmalarında bu sahnelerin prototipinden farklılaştığı, Safevî ve Babür nakkaşhanelerinde metinden ayrılan yorumlamalara

⁵⁰ Akram Ahmadi Tavana, *A Survey of Impact of Shahnameh on Modern and Contemporary art of Iran*, Iran Heritage Foundation, Tahran 2016, s. 58.

⁵¹ Tahsin Yazıcı, "Cevâmiu'l-Hikâyât *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 439-440.

⁵² <https://imagesonline.bl.uk/asset/11096/> Erişim tarihi: 13.09.2023; sa. 13.30.

⁵³ Oleg Grabar, "Why was the Shahnama Illustrated?", *Iranian Studies*, 43/1, 2010, s. 94.

⁵⁴ Robert Hillenbrand, "The Shahnama and the Persian Illustrated Book", *Literary Cultures and the Material Book*, Ed. Simon Eliot, Andrew Nash, Ian Willison, British Library, London 2007, s. 96.

gidildiği görülür. Bu nakkaşhanelerde resimlenen Zâl ve Rudâbe sahneleri doğa ve mimari anlayışı, figür üslubu, renkler gibi bakımlardan dönemin üslubuna ve beğenisine uygun olarak biçimlenmiştir. Hazırlandığı dönem ve nakkaşhanenin üslup özelliklerini yansıtan bu resimlerde en temel farklılıklar olarak Rudâbe'nin köşkünün resmin sağına alındığı, mimarinin daha gösterişli çizildiği, figür sayısının arttığı, doğanın zenginleştiği, renk skalasının genişlediği, yerel geleneklerin de resme dahil edildiği gözlenir. Örneğin Memlûk *Şâhnâmesinde*, köşk çift renkli taşın kullanıldığı zengin bir dönem mimarisiyle tasvir edilmiştir. Bu noktada *Şâhnâmenin* İslam kitap resminde farklı coğrafyalarda ve günümüz de dahil yüzyıllar içinde en fazla resimlenen bir metin olması bir çeşitliliğin ortaya çıkmasının nedenlerindedir. Öte yandan İçinde Zâl ve Rudâbe'ye ilişkin sahnelerin bulunduğu *Şâhnâme* nüshalarının bir kısmının saray çevresinin seçkinleri adına üretildiği anlaşılır. Sözelimi, Boston Museum of Fine Arts, env. no. 20.1840 nüshası İncü dönemi vezirlerinden Hacı Kavamü'd-Daula ve'l-Din Hasan; Şerifi'nin *Şâhnâme* çevirisi olan nüsha (İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi H. 1519) Memlûklü Sultan Gavri, Houghton *Şâhnâmesi* (New York, Metropolitan Museum of Art) Safevî Şah Tahmâsp; yine aynı dönemden Şah II. İsmail *Şâhnâmesi* (Copenhagen, David Collection, env. no. 99/2006) Şah II. İsmail adına yapılmıştır. Dolayısıyla bir saray seçkinine sunulacak olan bu kitapların hattının, kağıdının, tezhibinin, sayfa kenarlarının ve cildinin son derece özenli hazırlandığı görülür. Bu özenin resimlerin kalite ve ikonografisini etkileyebileceği de düşünülebilir.

Erken ve geç dönem örnekleri arasında resmin sayfa tasarımındaki yeri de değişmiştir. Erken örneklerde sayfanın kısıtlı bir bölümü kaplarken yine 15. yüzyıldan itibaren tam veya tam sayfaya yakın bir alan resim için ayrılmıştır. Bununla bağlantılı olarak resmin içine girecek olan doğa, köşk, figürlerin zenginleşmesine de alan açılmış görünmektedir.

Farklı dönem ve nakkaşhanelerden seçilen Zâl ve Rudâbe'ye ilişkin sahnelerin bulunduğu Farsça metinler bu hikâyenin benzer biçimde anlatıldığını gösterir. Bugün kaynaklarını tam olarak açıklayamamak da sözel kültürden aktarılan bazı hikâyeler ve aynı zamanda nakkaşların yorumlamalarının da ikonografinin değişimine katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Aynı zamanda Timurlularla birlikte çeşitli sanat merkezlerinin ve bu merkezlerdeki *Şâhnâme* hazırlanmasının artmaya başlaması; sürecin Safevî ve Babür döneminde hızlanmasıyla bu nakkaşhaneler farklı yorumlamalara açık hale gelmiş olmalıdır. Örneğin bir Kaçar dönemi (1796-1925) *Şâhnâme* 'sinde (The San Diego Museum of Art, Accession Number 1971.69) Zâl ve Rudâbe'ye ilişkin resimlenmek üzere çok da tercih edilmeyen Mihrâb'ın gençlerin aşklarını öğrenmesi üzerine sinirlenip kızını öldürmeye kalkması gibi sahnelere de yer vermişlerdir.

Bu sahne Osmanlıların İstanbul'da çalışan nakkaşları tarafından hem *Şâhnâme* nüshalarında yerini almış; aynı zamanda tarihi konulu el yazmalarının kale fethi gibi Zâl ve Rudâbe ile ilgisiz bir sahneye ilham kaynağı olmuştur. Muhtemelen bu yeni kalıpla tasvir edilmiş bir *Şâhnâme* nüshası Osmanlı nakkaşları tarafından görülmüş ve ön örnek olarak kullanılmıştır. Ancak Osmanlı nakkaşlarının ne metin ne de ön örneklere bağlı kalmadan kendine has özgün bir resimleme anlayışı oluşturdukları da görülür.

İki sevgilinin bir araya gelmesi vakti de farklı yorumlanan konulardan biridir. Metinde olayın akşamüstüne doğru gerçekleştiği, havanın kararmaya başlamasıyla sevgililerin birbirini göremez olduğu ve Zâl'in sevgilisinin yanına gelmek istediği yazar. Ancak tasvirlerde genellikle olay gündüz vaktinde geçer olarak resimlenmiştir. Bu konuda metne bağlı kalan, Safevî dönemi, Şiraz nakkaşhanesi örneğinde gece gökyüzünde yıldızlar parlamakta; Peck *Şâhnâme*'si nakkaşı ise bahçede uyuyan görevlilerle vakti tanımlamıştır. 1580 civarında Babürlüler dönemi örneğinde ise hava akşam kızıllığında verilmiştir.

Bu bağlamda değinilmesi gereken bir başka konu da Zâl'in Rudâbe'nin köşküne gelmesi kalıbının hem *Şâhnâme*'nin ilerleyen sayfalarında hem de sonraki dönemlerde yazılıp çoğaltılan Nizamî, Dihlevî, Nevaî *Hamselerinde* Hüsrev'in Şîrin'in köşküne gelmesi ya da Hâcû-yi Kirmânî'nin *Hamsesinde* Hümâ'nın Hümâyûn'un köşküne gelmesi sahnelerine modellik etmiş olabileceği konusudur.

Bu konunun farklı ikonografik yorumlamalarının nedenleri arasında dönemin yaşam biçimi ve anlayışının da etkisi olduğu Hashemi ve Attarzadeh'in Safevî dönemi Zâl ve Rudâbe sahnelerindeki kıyafetler ile ilgili çalışmasında net biçimde açığa çıkarılmıştır. Çağdaş tarihi kaynakları ve seyahatnameleri inceleyen araştırmacılar kadın giyimlerinin teseddür kurallarının daha fazla uygulandığı dönemlerde değiştiğini ortaya koymuşlardır.⁵⁵

⁵⁵ Mahdieh Hashemi, Abdul Karim Attarzadeh, "A comparative study of women's clothing in four drawings of Shahnamehs of the Safavid period (Meeting of Zal and Rudabeh)", *International Journal of Iranian- Islamic Studies*, 12/26, 2021, s. 19.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOĞRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

Firdevsî *Şâhnâme*'sinin daha birçok tasviri gibi Zâl ve Rudâbe hikâyeleri hem Doğu hem de Batı yazınına içeriği ile etkilemesinin yanında, resimlerle de farklı kaynaklardan beslenerek yüzyıllar boyunca zengin tasarımların oluşumuna açık olmuştur.

KAYNAKÇA

ANONİM, *Style Guide for Album and Manuscript Descriptions Freer Sackler Collections*, The Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, Washington 2013.

ARBERRY, Arthur John, ROBINSON, Basil William, BLOCHET, E. Edgar, WILKINSON, James Vere Stewart, *The Chester Beatty Library a Catalogue of the Persian Manuscripts and Miniatures*, C. 3, Hodges Figgis & Co. Ltd. Dublin 1962.

ARBERRY, Arthur John, *Classical Persian Literature*, George Allen and Unwin, London 1958.

ATASOY, Nurhan, "1510 Tarihli Memluk Şahnamesinin Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, 2, 1968, ss. 49-69.

ATEŞ, Ahmed, "Şah-Nâme'nin Yazılışı Tarihi ve Firdevsî'nin Sultan Mahmud'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 18/70, Ankara 1954, ss. 159-168.

ATIL, Esin, "Mamluk Painting in the Late Fifteenth Century", *Muqarnas*, 2, 1984, ss. 159-171.

ATIL, Esin, *Süleymanname. The Illustrated History of Süleyman the Magnificent*, Harry N. Abrams., New York 1986.

ATILGAN, Sevat, *15. Yüzyıl Karakoyunlu Türkmen Minyatürleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000.

AYDIN, Derya, *Şiraz Nakkaşaneleri ve Resimli Şehnameler (1470-1500)*, Hacettepe Üniversitesi, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2019.

BAĞCI, Serpil, "From Translated Word to Translated Image: The Illustrated Şehname-i' Türkî Copies", *Muqarnas*, 17, 2000, ss. 162-176.

BAĞCI, Serpil, ÇAĞMAN, Filiz, RENDA, Günsel, TANINDI, Zeren, *Osmanlı Resim Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006.

BRIAN, Doris, "A Reconstruction of the Miniature Cycle in the Demotte 'Shah-Nameh'", *Ars Islamica*, 6/2, 1939, ss. 97-112.

BROTHERS, Grimm, *The Fairy Tales of the Brothers Grimm*, çev. M. E. Lucas, Doubleday Page, New York 1909.

BROWNE, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, C. 2, Cambridge University Press, Cambridge 1956.

CANBY, Sheila R. "An Illustrated Shahnamah of 1650: Isfahan in the Service of Yazd", *Journal of the David Collection*, 3, 2010, ss. 54-113.

COOMARASWAMY, Ananda, "Early Arabic and Persian Paintings: Mainly Recent Acquisitions. *Museum of Fine Arts Bulletin*, 21/126, 1923, ss. 49-53.

CORBIN, Henry, COTTEVIEILLE-GIRAUDET, Rémy, DAVID-WEILL, Jean, LOREY, Eustache de, SALLES, Georges, *Les arts de l'Iran, l'ancienne Perse et Bagdad: Exposition*, Bibliothèque Nationale, Paris 1938.

ÇAĞMAN, Filiz, TANINDI, Zeren, *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979.

ÇİĞ, Kemal, "Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'ndeki Minyatürlü Kitapların Kataloğu", *Şarkiyat Mecmuası*, 3, 1959, ss. 51-90.

DAVIS, Dick, "Women in Shahnameh", *Women and Medieval Epic: Gender, Genre and the Limits of Epic Masculinity*, Ed. Sara S. Poor, K. Jana, Palgrave Macmillan, London 2007, ss. 67-90.

DIMAND, Maurice Sven, "Islamic Miniature Painting and Book Illumination", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 28/10, 1933, ss. 165-171.

FİRDEVSÎ. *Şahname*, çev. Necati Lugal, Kenan Akyüz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1949.

FRANCIS, Richard, *Catalogue des Manuscrits Persans Bibliothèque Nationale de France, Département des Manuscrits, Tome II*. Istituto per l'Oriente C.A. Nallino. Rome 2013.

GRABAR, Oleg, "Why was the Shahnama Illustrated?", *Iranian Studies*, 43/1, 2010, ss. 91-96.

GRABAR, Oleg, BLAIR, Sheila R., "*Epic Images and Contemporary History: The Illustrations of the Great Mongol Shahnama*", Univeristy of Chicago Press, Chicago and London 1980.

GRAY Basil, *Persian Painting*, Skira, Geneva, 1961.

GRUBE, Ernst J. *Persian Painting in the Fourteenth Century: A Research Report*, Istituto Orientale di Napoli, Napoli 1978.

GUEST, Grace Dunham, *Shiraz Painting in the Sixteenth Century*, Smithsonian Institution Freer Gallery of Art, Washington 1949.

HABİBİ, Roghaye, TOLOEİ-AZAR, Abdollah, "Women's Rebellion in Ferdowsi's Shahnameh", *Palarch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 18/7, 2021, s. 3123- 3135.

HANSEN, Kurt Heinrich, *Das Iranische Königsbuch, Aufbau und Gestalt des Schahname von Firdosi*. Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz 1954.

HASHEMİ, M., ATTARZADEH, A. K., "A comparative study of women's clothing in four drawings of Shahnamehs of the Safavid period (Meeting of Zal and Rudabeh)", *International Journal of Iranian- Islamic Studies*, 12/26, 2021, ss. 8-21.

HICKMAN, William, "The Taking of Aydos Castle: Further considerations on a Chapter from Aşıkpaşazade", *Journal of the American Oriental Society*, 99/3, 1979, ss. 399-407.

HILLENBRAND, Robert, "New Perspectives in Shahnama Iconography", *Shahnama the Visual Language of the Persian Book of Kings*, Ed. Robert Hillenbrand, Routledge. Aldershot 2004, ss. 1-7.

HILLENBRAND, Robert, "The Shahnama and the Persian Illustrated Book", Nash, Andrew Willison, Ian, *Literary Cultures and the Material Book*, Ed. Simon Eliot, British Library, London 2007, ss. 95-119.

HILLENBRAND, Robert, "The Great Mongol Shahnama. Some Proposed Repatriations", *The Diez Albums Contexts and Contents, Ernst J. Grube (1932–2011) in Memoriam*, Ed. Julia Gonnella, Friederike Weis, Christoph Rauch, Brill, Leiden & Boston, 2016, ss. 441-468.

HORN, Paul, *Geschichte der Persischen Litteratur*, C. F. Arne längs Verlag, Leipzig, 1901.

https://asia.si.edu/explore-art-ulture/collections/search/edanmdm:fsg_S1986.154 Erişim tarihi: 20.09.2023. sa. 03:05.

<https://collections.mfa.org/objects/15789/firdawsis-shahnamameeting-of-zal-and-rudaba?ctx=d9fa841b-ecbd-4747-8218-8038408f3f39&idx=3> Erişim tarihi: 19. 07.2023; sa. 17.15

<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-STPETNLR-DORN-00333/29> Erişim tarihi: 25.08.2023; sa. 11:00.

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452116> Erişim tarihi: 15. 09. 2023; sa. 16.10

<https://artmuseum.princeton.edu/interactive-projects/peck-shahnama/> Erişim tarihi 19.01.2022; sa. 11.10

https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Per_277_11/1/LOG_0000/ Erişim tarihi: 19. 07. 2023; sa. 12.00

<https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-BODLEIAN-WHINFIELD-00001/8> Erişim tarihi: 19.08.2023; sa. 14.50

<https://asia.si.edu/object/F1929.32/> Erişim tarihi: 17. 08.2023; sa. 15.30

<https://imagesonline.bl.uk/asset/11096/> Erişim tarihi: 13.09.2023; sa. 13.30.

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406171b/f54> Erişim tarihi: 25. 07.2023; sa. 12.00

HÜSEYNİ, Feridun, *Zâl ile Rudâbe. Firdevsi'nin Şehname'sinden Zâl oğlu Rüstem'in destanları*, çev. Ömer Faruk Yekdeş, Avesta, İstanbul 2005.

İNAL, Güner, *Topkapı Sarayı Müzesi Şehname Yazmalarının Minyatürleri Üzerine Analitik Çalışma*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), İstanbul 1972.

İNAL, Güner, *Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1995.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSİ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

İNALCIK, Halil, "Aydos Kalesi Kocaeli Fethinde Kilit Noktadır", *Aydos Kalesi ve İstanbul'un Fethi Sempozyum Bildirileri*, 28 Mayıs 2011, Ed. Uğur Demir, Mehmet Mazak, Sultanbeyli Belediyesi, İstanbul 2011, s. 11-18.

JAFARİ, Nahid, "The Investigation and Analysis on Character Four Effective Female in Firdausi's Shahnameh of Iran", *Journal of Applied Environmental and Biological Sciences*, 4/5, 2014, ss. 8-14.

JENKINS, Marilyn, KEENE, Manuel, *Islamic Jewelry in the Metropolitan Museum of Art*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1983.

MEISAMI, Julie Scott, "Chapter 1: History as Literature", *A history of Persian literature C. 10, Persian Historiography*, Ed. James Melville, I. B. Tauris & Co Ltd., New York 2012, ss. 1-53.

KANAR, Mehmet, "Firdevsi" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul 1996, ss. 125-127.

KANAR, Mehmet, "Şâhnâme" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 289-290.

KARAHAN, Abdülkadir, YAZICI, Tahsin, *Topkapı Sarayı Müzesindeki Şâhnâme Yazmalarından Seçme Minyatürler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1971.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 1961a.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Farsça Yazmalar Kataloğu*, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul 1961b.

HÂLİQİ MUTLAQ, Ğalâl, *Die Frauen im Schahname: Ihre Geschichte und Stellung unter Gleichzeitiger Berücksichtigung vor- und Nachislamischer Quellen*. Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1971.

KÜLTÜRAL, Zuhâl, "Şâhnâme Türkçe Tercümelere" *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 290-291.

LOVEIMI, Soheila, "Fateful Women in Ferdowsi Shahnameh", *English Language Teaching*, 9/5, 2016, ss. 46-53.

LOWRY, Glenn D., BEACH, Milo, *An Annotated and Illustrated Checklist of the Vever Collection*, University of Washington Press, Washington and Seattle 1988.

MANYA, Saadi-Nejad, "Südâbeh and Rüdâbeh", *Iran & The Caucasus*, 20/2, 2016, ss. 205-214.

MARLOW, Louise, "A Persian Book of Kings: The Peck "Shâhnâme", *The Princeton University Library Chronicle*, 46/2, 1985, ss. 192-214.

McNEAR, Ann, *Persian and Indian Miniatures from the Collection of Everett and Ann Mcnear*, The Art Institute of Chicago, Chicago 1974.

MELVILLE, Firuza, "Women in the Romances of the Shahnama", *Love and Devotion: from Persia and Beyond*, Ed. Susan Scollay, Macmillan Art Publishing and Oxford Bodleian Library, Melbourne 2012, ss. 53-57.

NÖLDEKE, Theodore, *Das Iranische Nationalepos Vereinigung Wissenschaftlicher*. de Gruyter, Berlin und Leipzig 1920.

ÖZTÜRK, Necdet, "Kocaeli'nin Fethinde Stratejik Değeri Olan ve Fethi Aşk Rüyası ile Renklendirilen Kale: Aydos", *Uluslararası Orhan Gazi ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu V Bildirileri*, C. 1, 9-10-11 Mart 2018, *Kocaeli*, Ed. Haluk Selvi, Şirin İbrahim, Çelik M. Bilal, Yeşildal Ali, Resül Narin, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi. Kocaeli 2019, ss. 315-322.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, L&M Yayınları, İstanbul 2002.

QONSULI, Leila Erfaniyan, VARZESHI Reza, "Roodabeh and Soodabeh: White and Black Women in Shahnameh", *Jordan Journal of Modern Languages and Literature*, 10/3, 2018, ss. 215-228.

RAHMANIAN, Elaheh, ASHRAFZADEH Reza, "Women in Shahnameh: An Overview on Mythical, Lyrical and Social Aspects", *Humanidades*, 10/1, 2020, ss. 59-67.

RITTER, Hellmut, "Firdevsi" *İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1964, ss. 643-649.

ROBINSON, Basil William, "İsmâ'îl II's copy of the Shâhnâme", *Iran*, 14, 1976, ss. 1-8.

ROBINSON, Basil William, *Islamic Painting and the Arts of the Book*, Faber and Faber, London 1976.

ROBINSON, Basil William, *Persian Book of Kings an Epitome of the Shahnama of Firdawsi*, Routledge Taylor & Francis Croup, London and New York 2002.

RUBANOVICH, Julia, "Orality in Medieval Persian Literature", *Medieval Oral Literature*, Ed. Karl Reichl, Walter de Gruyter, Berlin & New York, 2012, ss. 653-79.

RYPKA, Jan, History of Persian Literature up to the Beginning of the 20th Century", *History of Iranian Literature*, Ed. Jahn D. Karl, Reidel Publishing Company, Dordrecht 1968, ss. 69-378.

SAKISIAN, Armenag, *La Miniature persane du XIIIe au XVIIe siècle*. G. van Oest.Paris et Bruxelles 1929.

SCHMIDT, Jan, "Fırdevsî'nin Şehname'sinin Osmanlılar Tarafından Alınlanması", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 4 Nazımdan Nesire Edebi Türler, 25 Nisan 2008 Bildiriler*, Ed. Hatice Aynur, Müjgan Çakır, Turkuaz Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2009, ss. 184-196.

SCHULZ, Philipp Walter, *Die Persische-İslamische Miniaturmalerei*, Verlag von Karl W. Hiersemann, Leipzig 1914.

SHAHBAZİ, A. Shapur, CRISTOFORRETTI, Simone, "Zâl", *Encyclopaedia Iranica*. Updated July 20, 2009, <http://www.iranicaonline.org/articles/zal>, online Erişim tarihi: 27.09.2023; sa: 10.50.

SHARMA, Sunil, "The Production of Mughal Shāhnāmas: Imperial, Sub-Imperial and Provincial Manuscripts", *Ferdowsi's Shāhnāma Millennial Perspectives*, Ed. Olga Davidson, Marianna Simpson, Ilex Foundation, Boston, Massachusetts 2013, ss. 86-103.

SIMPSON, Marianna Shreve, "A Reconstruction and Preliminary Account of the 1341 Shahnama, With Some Further Thoughts on Early Shahnama Illustration", *Persian painting from the Mongols to the Qajars*, Ed. Rainer Hillenbrand, I.B. Tauris, London and New York 2000, ss. 217-247.

SOUDAVAR, Abolala, "The Saga of Abu-Sa'id Bahādor Khān: The Abu-Sa'idnāmē", *The court of the Il-Khans, 1290-1340 The Barakat Trust conference on Islamic art and history, St. John College, Oxford, Saturday, 28 May 1994*, Ed. Julian Raby, Teresa Fitzherbert., Oxford University Press, New York- Oxford, 1996 ss. 95-218.

SPIEGEL, Friedrich, *Erânische Alterthumskunde*. C. 1, *Geographie, Ethnographie und älteste Geschichte*, Verlag von Wilhelm Engelmann, Leipzig 1871.

STCHOUKINE, Ivan, "Les peintures du Shāh-Nāmeh Demotte", *Arts Asiatiques*, 5/2, 1958, ss. 83-96.

SYKES, Ella Constance, *The Story Book of the Shah or Legends of old Persia*, J. Macqueen, London 1901.

ŞERİFİ, *Şehname Çevirisi*, C. 1, haz. Zuhâl Kültürâl, Latif Beyreli, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

TANINDI, Zeren, "The Illustration of the Shahnama and the Art of the Book in Ottoman Turkey", *Shahnama Studies II*, Ed. Charles Melville, Gabrielle van Den Berg, Brill, Leiden, Boston 2012, ss. 141-158.

TAVANA, Akram Ahmadi *A Ssurvey of Impact of Shahnameh on Modern and Contemporary art of Iran*, Iran Heritage Foundation, Tahran 2016.

WARNER, Arthur George, WARNER, Edmond, *The Shahnama of Firdausi Vol 1*, Kegan Paul Trench Trubner and Company Limited, London 1905.

WELCH, Stuart Cary, *A King's Book of Kings the Shah-nameh of Shah Tahmasp*, The Metropolitan Museum of Art, New York 1976a.

WELCH, Stuart Cary *Artists for the Shah: Late Sixteenth-Century Painting at the Imperial Court of Iran*, Yale University Press, New Haven, London 1976b.

WITTEK, Paul, "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and its Transformation", *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb*, E. J. Brill, Leiden 1965, ss. 662-672.

YAZICI, Tahsin, "Cevâmiu'l-Hikâyât Diyanet İslâm Ansiklopedisi, C. 7, İstanbul 1993, ss. 439-440

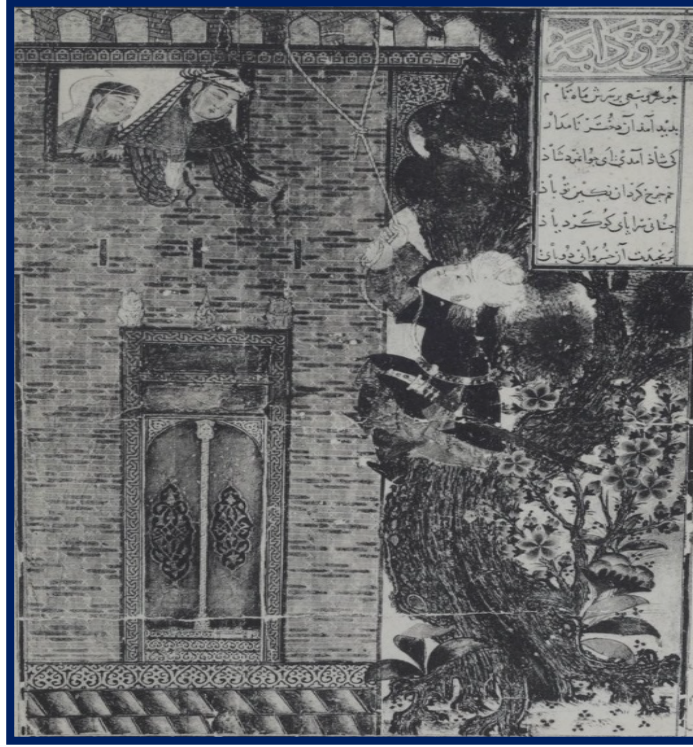
YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2008.

YILDIRIM, Serpil, *Şahnâme'de Aşk Hikâyeleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2012.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

RESİMLER

*Resim 1: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁵⁶



*Resim 2a-b: Zâl'in Rudâbe'nin Köşkünün Önüne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁵⁷



⁵⁶ Büyük Moğol (Demotte) Şâhnâmesi, İlhanlı Dönemi, 1317-1335 arası, Tebriz, Sakisian, *age*, Pl. XXV, Fig. 36.

⁵⁷ Zâl'in Rudâbe'nin köşkünün önüne gelmesi ve Rudâbe'nin saçlarını sarkıtması, İlhanlı Dönemi, 14. yüzyıl başları, 8,5 x 11,1 cm., The Smithsonian's National Museum of Asian Art, The Freer Gallery of Art and Arthur M. Sackler Gallery, F1929.32 <https://asia.si.edu/object/F1929.32/> Erişim tarihi: 17. 08.2023; sa. 15.30.

*Resim 3a-b: Zâl'in Rudâbe'nin Köşkünün Önüne Gelmesi ve İki Sevgilinin Konuşmaları*⁵⁸



*Resim 4: Hüsrev'in Şirin'in Köşküne Gelmesi*⁵⁹

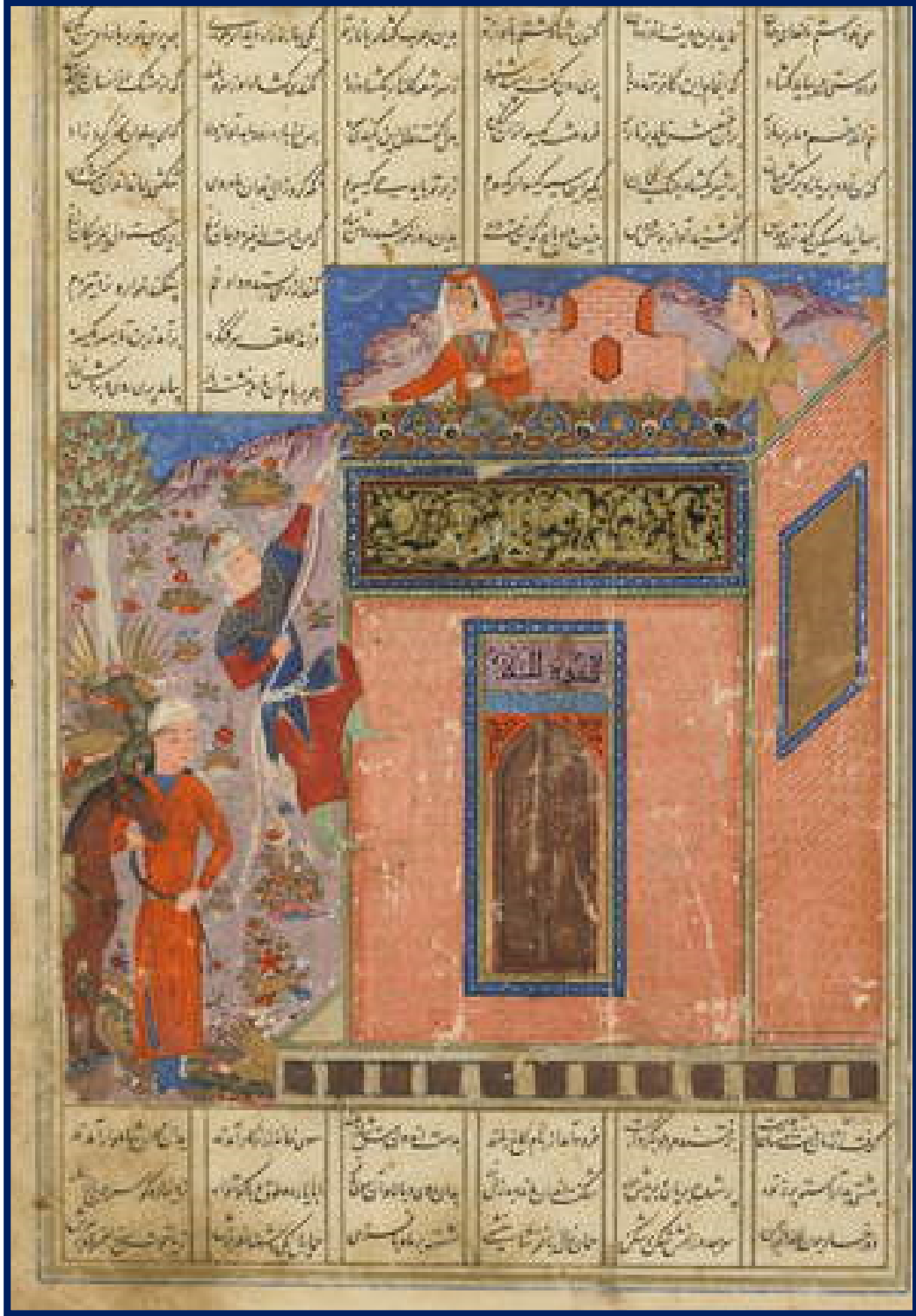


⁵⁸ Dağınık *Şâhnâme*, İncülular dönemi, 1341 tarihli, Şiraz, vezir Hacı Kavamü'd-Daula ve'l-Din Hasan adına, hattat Hasan ibn Muhammad ibn'Ali ibn Husain al-Mawsili, 130 x 240 mm., Boston Museum of Fine Arts, env. no. 20.1840. <https://collections.mfa.org/objects/15789/firdawsis-shahnamameeting-of-zal-and-rudaba?ctx=d9fa841b-ecbd-4747-8218-8038408f3f39&idx=3> Erişim tarihi: 19. 07.2023; sa. 17.15.

⁵⁹ İncülular dönemi, 1330 tarihli, hattat Hasan b. Ali el-Hüseyyin-i Behmenî, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1479, y. 271a. Karahan, Yazıcı, age, s. 55.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE
ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYESİ

Resim 5: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması⁶⁰



⁶⁰ Timurlu Dönemi, Herat (?) 1440, National Museum of Asian Art., Smithsonian Collections S 1986.154, 25,6 x 17,2 cm., <https://asia.si.edu/object/S1986.154> Erişim tarihi: 20.09.2023; sa. 03:05.

Resim 6: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması⁶¹



⁶¹ Timurlu Dönemi, Şiraz, 1440, London, S. Hakim Collection, y. 42 Stchoukine, *age*, s. 135.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOĞRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

Resim 7: Zâl'ın Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması⁶²



Resim 8a-b: Zâl'ın Rudâbe'nin Köşkü Önünde Sevgilisinin Saçlarını Okşaması⁶³



⁶² Karakoyunlu Dönemi, Yazd, 1440 ve 1451 tarihli, İstanbul, Türk İslam Eserleri Müzesi nr. 1945, Atılğan, *age*, Lev. 55.

⁶³ Akkoyunlu Dönemi, Şiraz, 1489 tarihli, hattat Şemseddin Ali bin Muhammed bin Hüseyin Fahreddin (Fustukî) Kirmanî, Staatsbibliothek zu Berlin, Ms. or. fol. 4255, y. 23a Aydın, *age*, Res. 23.

*Resim 9: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁶⁴



*Resim 10: Zâl'ın Rudâbe'nin Köşkünün Önüne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁶⁵



*Resim 11a-b: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁶⁶



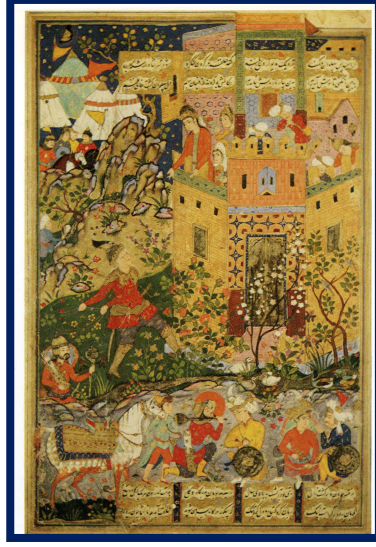
⁶⁴ Memlûk Dönemi, Kahire, 1510 tarihli, İstanbul, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1519, y. 115a. Tanındı, *age*, fig. 5.

⁶⁵ Şah Tahmasp *Şâhnâme*'si (Houghton *Şâhnâme*si), Safevî dönemi, ca. 1525, Tebriz, 27.9 cmx18.4 cm New York Metropolitan Museum of Art, y. 72b, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/452116> Erişim tarihi: 15. 09. 2023; sa. 16.10.

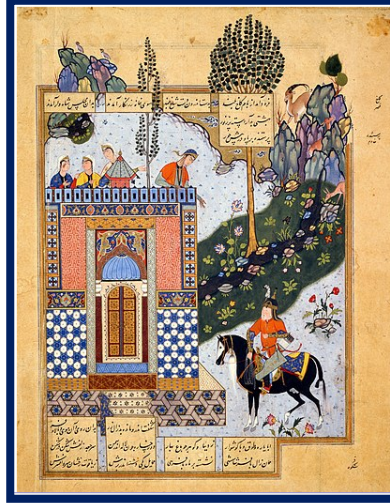
⁶⁶ Safevî dönemi, 1589-1590, Peck *Şâhnâme*si, Princeton University Art Museum, y. 38a. <https://artmuseum.princeton.edu/interactive-projects/peck-shahnama/> Erişim tarihi 19.01.2022; sa. 11.10.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOGRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

*Resim 12: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanmak Üzere Kement Atması*⁶⁷



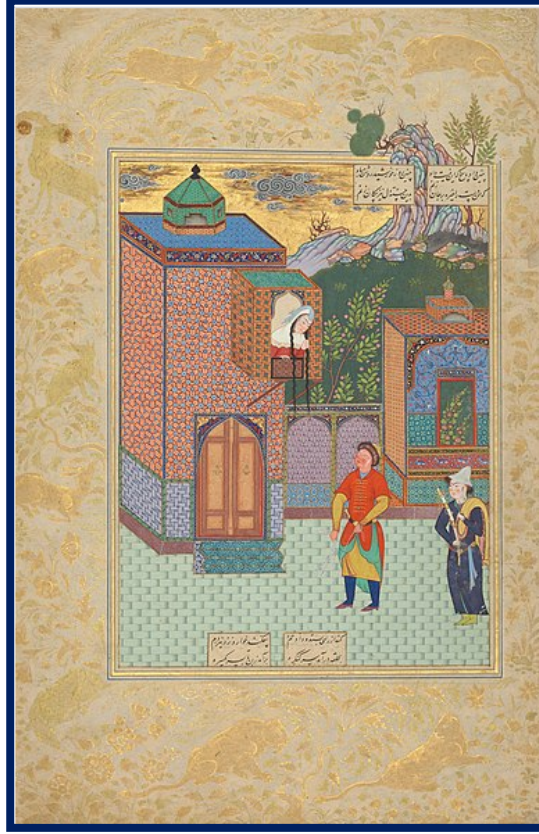
*Resim 13: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Gelmesi ve İki Sevgilinin Konuşmaları*⁶⁸



⁶⁷ Safevî dönemi, Şiraz, 1580/90, The Art Institute Chicago, Ann McNear Collection, Referans numarası 1983.627 McNear, *age*, Res. 43.

⁶⁸ Safevî dönemi, Şah II. İsmail *Şâhnâmesi*, Kazvin, 1576-1577 tarihli, Nakkaş Sadiki Bey, 46x31 cm., Copenhagen, David Collection, env. no. 99/2006 Welch, *age*, fig. 14.

*Resim 14: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁶⁹



*Resim 15: Zâl'in Rudâbe'nin Sarkıttığı Saçlarını Okşamaması*⁷⁰



⁶⁹ Safevî dönemi, Kazvin, 1590-1600, 40.6 cm x 26 cm., Dublin, Chester Beatty Library, Per 277.11 https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Per_277_11/1/LOG_0000/ Erişim tarihi: 19. 07.2023; sa. 12.00.

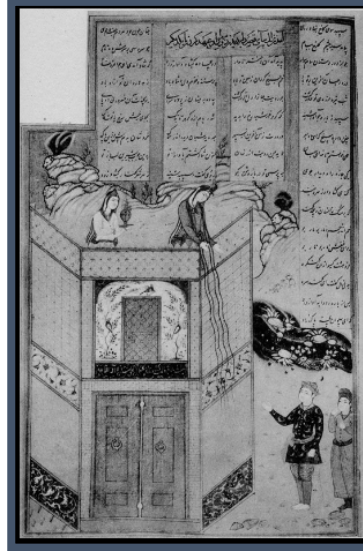
⁷⁰ Safevî dönemi, İsfahan, 1615-1618, Paris, Bibliothèque nationale de France supp. persan 491, y. 22b. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8406171b/f54> Erişim tarihi: 25. 07.2023; sa. 12.00.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOĞRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

*Resim 16: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁷¹



*Resim 17: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁷²



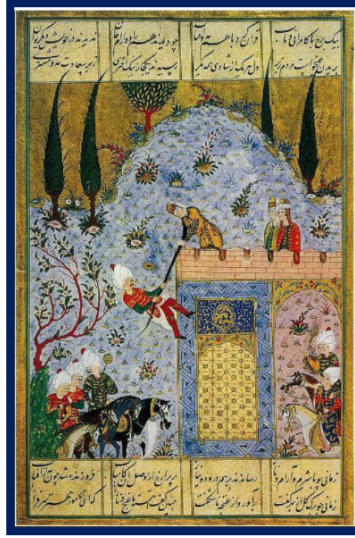
⁷¹ Safevî dönemi, 1650, İsfahan, Nakkaş Muin Musavvir, 28.7 x 14.0 cm. Copenhagen, David Collection, 217/2006, y.24b Canby, *age*, fig. 17.

⁷² Safevî dönemi, Meşhed, 1642-1651 tarihli, St. Petersburg, National Library of Russia Dorn 333, Nakkaş Rıza-yi Musavvir, y. 162a, <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-STPETNLR-DORN-00333/29> Erişim tarihi: 25.08.2023; sa. 11:00.

*Resim 18: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁷³



*Resim 19: Abdurrahman Gazi'nin Aydos Kalesi'ne Tırmanması*⁷⁴



*Resim 20: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁷⁵



⁷³ Şerif, *Tercüme-i Şehnâme*, 1545 civarı, İstanbul, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi, H. 1520, y. 48b Bağcı, Çağman, vd. *age*, Res. 56.

⁷⁴ Ârifi, *Osmannâme*, 1558 tarihli, Cenova Bruschetti Koleksiyonu, Bağcı, Çağman, vd. *age*, Res. 60.

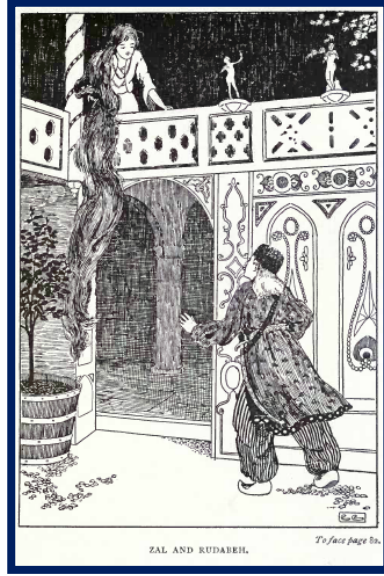
⁷⁵ Babürlüler dönemi, 1580 civarı, London, Keir Collection, Robinson, *age*, 1976, Res. 31.

İSLAM KİTAP RESMİNDE İKONOĞRAFİK YORUMLAMALAR: FİRDEVSÎ ŞÂHNÂME'SİNDE ZÂL VE RUDÂBE HİKÂYELERİ

*Resim 21a-b: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁷⁶



*Resim 22: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Gelmesi ve Rudâbe'nin Saçlarını Sarkıtması*⁷⁷



*Resim 23: Zâl'in Rudâbe'nin Köşküne Tırmanması*⁷⁸



⁷⁶ Babürlüler dönemi, 18. yüzyıl, Kaşmir, London, Bodleian Library, Whinfield 1, y. 36b <https://cudl.lib.cam.ac.uk/view/MS-BODLEIAN-WHINFIELD-00001/8> Erişim tarihi: 19.08.2023; sa. 14.50.

⁷⁷ Ella C. Sykes, *The Story Book of the Shah or Legends of old Persia*, illüstratör Claude Cooper, Sykes, age, s. 82-83.

⁷⁸ Ressam Peyman Soltani (1971-), Tavana, age, Res. 10.



GTTAD

Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>